
СТОПАНСКИ ФАКУЛТЕТ

МАРИЕЛА ВАСИЛЕВА БОГДАНОВА

**СОЦИАЛНИ ИНОВАЦИИ ЗА ВКЛЮЧВАНЕ НА УЯЗВИМИ ГРУПИ
В ПАЗАРА НА ТРУДА**

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**Дисертация за присъждане на образователна и научна
степен „доктор“
професионално направление: 3.8. Икономика**

**Научен ръководител:
проф. д-р Мария Кичева-Кирова**

БЛАГОЕВГРАД, 2023г.

Дисертационният труд е в общ обем от 167 страници. В структурно отношение включва декларация за оригиналност ,въведение, изложение в три глави, заключение, списък с използвана литература – 132 източника (на български, английски и руски език) и 2 приложения.

В основния текст на дисертационния труд са включени 13 таблици, 8 схеми, 52 диаграми и 2 графики.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на ..... 2023 год. от ..... часа в зала ..... на Стопанския факултет. Материалите по защитата са на разположение в катедра „Икономика“, Стопански факултет на ЮЗУ „Неофит Рилски“, гр. Благоевград.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност на темата

Иновациите имат важна роля за стимулиране на икономическия растеж и конкурентоспособността на пазара на труда. Те позволяват на бизнеса да разработва нови продукти и услуги, да подобрява съществуващите и да създава нови пазари. Последните икономически промени включват нови технологии, процеси, пазари и теории. Промените идват включително под натиска на различни кризи, която се налага да бъдат преодолявани.

В момента както публичният, така и частният сектор поставят акцент върху иновациите.

Дефинициите на иновациите са се променили с течение на времето, за да могат успешно да се съчетаят процесите и технологиите, които ги създават. Нарастващата свързаност между държавите и организациите осигурява и социалното измерение на глобализацията. Новите технологии трансформират професиите и създават нов пазар на труда като част от продължаващите трансформации. Технологичното развитие, новите организационни модели, тенденциите за застаряване на населението и трансформацията на европейските пазари изискват търсенето на новиформи на гъвкава заетост, които ще помогнат да се намери баланс между работата, личен живот и нови възможности за хората, включително лицата с увреждания и възрастните работници) да влязат много по-бързо или да останат на пазара на труда. Социалните иновации са важна нова област, която трябва да бъде насърчавана и изследвана. Този тип иновация мобилизира потенциала на социалните предприемачи за намиране на нови решения и начини за задоволяване на социални нужди, които не могат да бъдат адекватно посрещнати от пазара или публичния сектор. (СОМ(2010) 546 окончателен). В общия контекст на концепцията иновацията не се определя като изцяло нова област на изследване. В икономическата литература има голямо разнообразие от изследвания, но повечето изследователски подходи се фокусират основно върху иновациите на организационно ниво, иновационния процес и човешкия фактор.

В изследването са поставени по-широки граници поради обширната литература и различните подходи за идентифициране и дефиниране на социалните иновации. Изследователската методология в проучването повдига различни въпроси, които традиционно остават незасегнати от пазарите и другите непазарни институции.

Подходът, избран за реализиране на изследването, акцентира върху прилагането на социалните иновации като инструмент за подкрепа на групите в неравностойно положение при разширяване на възможностите им за интеграция на пазара на труда.

Това включва не само икономически и социални фактори, но и социални промени, които позволяват иновации, които повишават адаптивността и пригодността за заетост на хората с увреждания да участват на пазара на труда.

В един бързо променящ се пазар и процес на реструктуриране не само уязвимите групи, но и сектора на социалната и солидарна икономика все повече ще се нуждаят от по-силна подкрепа, за да посрещнат новите предизвикателства на пазара на труда. Важен е както процесът, така и методът на разработване на социалната политика, излизаци извън обхвата на Закона за социално подпомагане и социалните трансфери, като по този начин се отговаря на нуждите и специфичните проблеми на хората, които трудно навлизат на пазара на труда или този пазар остава труднодостъпен.

Тези нови подходи трябва да спомогнат за оформянето на устойчивостта и работните умения на хората с увреждания (групи в неравностойно положение на пазара на труда) и да помогнат за разширяване на разбирането за естеството и ролята на социалното предприемачество като част от процеса на социални иновации.

2. Обект и предмет на изследването

Обект на изследване са социални иновации, насочени към пазара на труда, което включва и процесът от общо разбиране на понятието „иновация“ до преосмислянето на социалната иновация като процес (споделяне на идеи, процеси, технологии, така и специфичните обучения, необходими за професионалната и трудова адаптация на лицата с увреждане към работната среда).

Предмет на изследването са социалните иновации в процеса на включване на уязвимите групи на пазара на труда (социални иновации, които имат потенциала да осигурят необходимата подкрепа за изграждане на трудови умения и наемане на работа на лицата, които попадат в обхвата на определението "уязвими" на пазара на труда).

3. Цел и задачи на дисертационния труд

Основната цел на дисертационния труд е установяване на ролята и значението на социалните иновации за постигането на по-бърз преход от състояние на безработица към заетост при групите в неравностойно положение на пазара на труда. За изпълнение на така поставената цел са формулирани следните **изследователски задачи**:

Първо Идентифициране на ключови проблеми, които пречат на групите в неравностойно положение да навлязат на пазара на труда.

Второ Да се предложат възможни/ алтернативни подходи, методи и решения за постигане на по-голяма ефективност в процеса на интегриране на групите в неравностойно положение на пазара на труда.

Трето Установяване на възможностите за приложение на социални иновации и насърчаване на социалното включване и заетост на групите в неравностойно положение на пазара на труда.

4. Изследователска теза

Тезата на изследването е, че пазарите на труда трябва да реагират по-добре и по-бързо на икономическите и социалните промени, без да се подкопава основната роля на бизнеса-създаването на работни места. Проверката на тази теза е важна, тъй като бизнесът и пазарите на труда в по-малка степен са обект на административен контрол, целящ да осигури пълна заетост.

5. Времева рамка на изследването

Времевият хоризонт в изследването е периодът 2013¹-2022 г., като се отчита наличието (специфика и контекст) на статистически и други данни по темата за социалните иновации и социалната и солидарната икономика.

6. Методология и инструментариум (Методи за изследване)

При провеждане на изследването са използвани следните научни методи:

В първа фаза (документална) -проучване на научната литература по темата „ иновации“, **сравнителен анализ, графично и таблично обобщение**, по отношение на тенденциите на пазара на труда, данни в доклади и прогнози, стратегически документи (национални и европейски), законодателство и трудова статистика, анализ на развитието на пазара на труда в България.

За целите на изследването са използвани и допълнителни данни: налични официални статистически и административни данни, които са от съществено значение за определяне (измерване) на нивото на заетост (основни икономически и социални показатели) на групите в неравностойно положение на пазара на труда.

Във втора фаза документалното проучване е обогатено с качествена информация, чрез **изследователска теренна работа**.

Извършено е апробиране на модел на програма за формиране на адаптивни и трудови умения при хора с увреждане (уязвими групи на пазара на труда) и пилотно тестване на

---

¹ Изследване и анализ на социалната икономика в България до приемането на Закон за предприятията от социалната и солидарна икономика (обн. ДВ. бр.91 от 2 Ноември 2018г., изм. ДВ. бр.17 от 26 Февруари 2019г., изм. и доп. ДВ. бр.24 от 22 Март 2019г., доп. ДВ. бр.17 от 25 Февруари 2020г.)

иновативен образователен модел за обучение на социални предприемачи.

- Изпълнението (имплементацията) на модел на програма за формиране на адаптивни и трудови умения при хора с увреждане (уязвими групи на пазара на труда) е в периода юни 2020 г.- декември 2021 г., и обхваща 32-ма участници.
- Пилотното тестване на иновативната система за обучение е проведено в периода септември 2020 г. – февруари 2021 г. и обхваща 219 ученици от 11 средни училища в Благоевградска област.

Изпълнението на конкретните задачи и реализацията на основната цел на изследването се осъществяват чрез теоретико-емпирични и статистически методи.

Приложените методи за **анализ, обобщаване и систематизиране** на статистическа и административна информация от различни източници, научни публикации на български и чуждестранни автори по темата, се използват с цел постигане на качество на анализа, както и за по-задълбочена аргументация на направените тези, получените резултати и изводи. Анализирани са следните икономически и социални променливи, които могат да бъдат обобщени, както следва:

1. **Заетост**- Променливата оказва значително влияние върху интегрирането на групи в неравностойно положение на пазара на труда, тъй като пряко засяга проблемите свързани с наемането на различни групи.
2. **Безработица** – променливата е свързана с групите в неравностойно положение в заетостта, тъй като е отрицателен фактор при оставане извън пазара на труда за дълги периоди от време, включително по отношение на загуба на уменията
3. **Демография** – при хипотезата на статистиката по отношение на намаляващ брой на населението в трудоспособна възраст в Европа и в България, тази променлива води до увеличаване на натиска върху публичните финанси (социални услуги и социални трансфери).
4. **Увреждане** - променливата е важна поради степента и типа на увреждането и има отношение както към заетостта, така и към социалната политика и правото на труд.
5. **Иновации/социални иновации/-** променливата е пряко зависима от нормативната уредба и от средата която предоставя на хората (предприемачите) да реализират своя пълен бизнес потенциал.

Методите за обобщаване, анализ, оценка и изводи се използват както по отношение на социалната добавена стойност и резултати от имплементиран модел на програма за формиране на трудови умения при лица с психични разстройства и интелектуални

затруднения, така и по отношение на приложен модел за обучение на социални предприемачи.

В аналитичната част е предприет подход, основаващ се на теорията за иновациите за промяна.

7. Информационно осигуряване.

При анализа на данни се използват официални, публично достъпни данни.

Информационни бази на Агенция по заетостта,

Министерство на труда и социалната политика, Регистър на социалните предприятия,

Национален статистически институт, Информационна система „Бизнес статистика”

Информационна система за управление и наблюдение на средствата от ЕС в България 2020 (ИСУН 2020).

Статистическата служба на Европейския съюз.- Евростат

Официален уебсайт на Европейската комисия

Официален уебсайт на Европейския парламент

8. Основни ограничения на изследването

Основната трудност при анализа е свързана с общата липса на статистически данни за предмета на изследването- **Социални иновации за включване на уязвими групи в пазара на труда.**

Голяма част от изследванията в тази област се основават предимно на данни и констатации от конкретни европейски и национални проектни практики. Това води до известно изкривяване и фрагментиране на информационната инфраструктура. Съществува и проблемът с липсата на данни в България, където не съществува база данни за социалните иновации .

Ограниченията, дължащи се на пандемията COVID-19, забавиха до известна степен практическото прилагане на модела на програмата за адаптивни работни умения за хора с увреждания, но не оказаха значително въздействие върху резултата.

Авторът счита за уместно да изкаже благодарност на научния си ръководител за оказаната подкрепа при написването на дисертацията, на колегите си от катедра “Икономика”-за полезните мнения и консултации, и на ЮЗУ „Неофит Рилски,- за съдействието и подкрепата.

II. СТРУКТУРА И СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

В структурно отношение дисертационния труд включва- декларация за оригиналност, въведение, изложение в три глави, заключение, списък с използвана литература – 132 източника (на български, английски и руски език) и 2 приложения.

В основния текст надисертационния труд са включени 13 таблици, 8 схеми, 52 диаграми и 2 графики.

Структурата на дисертационния труд е следната:

ВЪВЕДЕНИЕ

ГЛАВА ПЪРВА. СЪЩНОСТ НА ИНОВАЦИИТЕ И ПАЗАРА НА ТРУДА

1.1 КОНЦЕПЦИЯТА "ИНОВАЦИЯ"- ОСНОВЕН АРГУМЕНТ В ИКОНОМИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ

1.2. ИНОВАЦИОННА СИСТЕМА И ИНОВАЦИОННИ ПОДХОДИ

1.3. СОЦИАЛНАТА ИНОВАЦИЯ КАТО КОНЦЕПЦИЯ И СИСТЕМА

1.4. РОЛЯТА НА СОЦИАЛНАТА ИКОНОМИКА В ПРОЦЕСА НА СОЦИАЛНО ИНОВИРАНЕ

1.4.1 Перспективи пред социалните иновации и социалните предприятия

Общи изводи от глава първа

ГЛАВА ВТОРА. СОЦИАЛНИТЕ ИНОВАЦИИ - МОДЕЛ ЗА ВКЛЮЧВАЩА ЗАЕТОСТ ПРИ ЛИЦА С УВРЕЖДАНЕ

2.1. ИНСТИТУЦИОНАЛНИ АСПЕКТИ И ПОЛИТИКИ ЗА ПОДКРЕПА НА ЗАЕТОСТТА

2.1.1 Пазар на труда, заетост и безработица

2.1.2 Неравнопоставени групи на пазара на труда

2.2. БАРИЕРИ ПРЕД НАЕМАНЕТО НА ХОРА С УВРЕЖДАНЕ

2.3. ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ПРЕД ЗАЕТОСТТА НА ХОРАТА С УВРЕЖДАНЕ

2.4. СОЦИАЛНИТЕ ИНОВАЦИИ- КАТО ИНТЕГРИРАН ОБУЧИТЕЛЕН МОДЕЛ ЗА ПРИОБЩАВАЩА ЗАЕТОСТ ПРИ ХОРА С УВРЕЖДАНЕ

2.4.1 Принципи, методи и подходи при разработване на програми

2.4.1.1. Принципи, методи и подходи при разработване на програми за развитие на умения при хора с увреждане

2.5. ОПИСАНИЕ НА ПРИЛОЖЕН МОДЕЛ НА ПРОГРАМА ЗА РАЗВИТИЕ НА ТРУДОВИ УМЕНИЯ ПРИ ЛИЦА С ПСИХИЧНИ РАЗСТРОЙСТВА И ИНТЕЛЕКТУАЛНИ ЗАТРУДНЕНИЯ

2.5.1 Необходимост от разработване и прилагане на програми за адаптивни и трудови

умения при лица с психични разстройства и интелектуални затруднения

2.5.2. Необходимост от прилагане на иновативни модели и програми за развитие на предприемаческите умения при младите социални предприемачи (иноватори)

2.5.3 Представяне на приложени в практиката модели на програми за развитие на трудови и предприемачески умения

2.5.3.1 Представяне на приложен в практиката модел на програма за развитие на адаптивни и трудови умения при лица с психични разстройства и интелектуални затруднения.

2.5.3.2 Представяне на приложен в практиката модел на програма за развитие на предприемачески умения чрез иновативна система за обучение

2.5.4. Очаквани ползи от въвеждането на модел на програма за адаптивни и работни умения

Общи изводи от глава втора

ГЛАВА ТРЕТА. ПРАКТИЧЕСКО ПРИЛОЖЕНИЕ НА СОЦИАЛНИТЕ ИНОВАЦИИ

3.1. ПРЕДСТАВЯНЕ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ АПРОБИРАН МОДЕЛ НА ПРОГРАМА

3.1.1. Данни и анализ на изследваните групи участници по възраст, тип на увреждане, статут на пазара на труда и степента на образование.

3.1.2. Оценка на резултати по групи участници

3.1.2.1. Първоначална оценка на групата участници с психични и поведенчески разстройства.

3.1.2.2 Междинна оценка на групата участници с психични и поведенчески разстройства

3.1.2.3 Окончателна оценка на групата участници с психични и поведенчески разстройства.

3.1.2.4. Първоначална оценка на групата участници с интелектуални затруднения

3.1.2.5. Междинна оценка на групата участници с интелектуални затруднения

3.1.2.6. Окончателна оценка на групата участници с интелектуални затруднения

3.1.3 Анализ на резултати след приключване на модела на програма

3.1.3.1. Свързване на успеха на програмата за развитие на умения с възможностите за заетост

3.1.3.2. Обобщени резултати след приключване на програмата, с цел идентифициране на възможностите приобщаващо наемане

3.1.3.3. Сравнителни данни за броя лица с желание за трудова заетост (работа) в началото и в края на периода на прилагане на модела на програма

3.2. ПРЕДСТАВЯНЕ НА РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРИЛОЖЕН МОДЕЛ НА ИНОВАТИВНА СИСТЕМА ЗА ОБУЧЕНИЕ НА СОЦИАЛНИ ПРЕДПРИЕМАЧИ

3.2.1. Обобщени оценки от пилотното тестване на модел за обучение на социални предприемачи проведено в периода септември 2020 г. – февруари 2021 г

Общи изводи от глава трета

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

БИБЛИОГРАФИЯ

ПРИЛОЖЕНИЯ

III. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

ГЛАВА ПЪРВА.

СЪЩНОСТ НА ИНОВАЦИИТЕ И ПАЗАРА НА ТРУДА

В първа глава на дисертационния труд се изследват природата, значението и дефинирането на понятията иновации и социални иновации. Иновациите имат важна роля за стимулиране на икономическия растеж и конкурентоспособността на пазара на труда. Чрез иновации бизнеса разработва нови продукти и услуги, подобрява съществуващите и създава нови пазари. Европейският съюз признава значението на иновациите за насърчаване на икономическия растеж и конкурентоспособността и предприема подход за подобряване на политиката и програмите в подкрепа на иновациите и предприемачеството.

Подобряване на предприемаческите умения, развитието на социалната икономика и създаването на устойчиви работни места за хора с увреждане е важен аспект на иновациите в подкрепа на пазара на труда. Иновациите създават нови бизнес възможности, които могат да доведат до създаване на нови работни места и разширяване на съществуващите.

Иновационната политика е важен фактор за стимулиране на икономическия растеж и създаването на по-добри работни места. Социалните иновации са важна нова област, която трябва да бъде насърчавана и изследвана. Този тип иновация мобилизира потенциала на социалните предприемачи за намиране на нови решения и начини за задоволяване на социални нужди, които не могат да бъдат адекватно посрещнати от пазара или публичния сектор. Предвид естеството и динамиката в процесите, протичащи в общия пазар, естествено се пораждат и различни опасения свързани с перспективите на пазара на труда.

Историческият преглед на променящите се възприятия за иновациите е проследен в литературата чрез първите примери за иновативни решения със социална значимост се откриват още през XVII-XVIII век. В икономическата литература има голямо разнообразие от изследвания, но повечето изследователски подходи се фокусират основно върху иновациите на организационно ниво, иновационния процес и човешкия фактор.

Концепцията "иновация" в икономическата теория разглежда превръщането ѝ в основен аргумент на повечето икономически теории от XVIII до XX век. От гледна точка на спецификата, "иновацията" се разглежда във неговата връзка с понятието "промяна". Направени са сравнения на значението на термина от появата му за първи път в европейските социални науки през XIX в. (етимологично свързан с латинската дума "innovatio" -обновяване, промяна, движение в определена посока) през значението му за различните научни дисциплини, които подхождат към понятието чрез неговото значение.

Прегледът на променящите се възприятия за иновациите е представен чрез исторически преглед на икономическа наука, чрез идеите в трудовете на учени като Йозеф Шумпетер, Адам Смит, Дейвид Рикардо, Джон Стюарт Мил, Артър Пигу, Джон Кейнс и други. Техните възгледи и теории, макар и обект на много критики, на противоречиви коментари, и дори на опити за тяхното опровергаване продължават да се разглеждат и до днес, като се изтъква значението на иновациите в икономиката и стопанското развитие чрез

- ❖ Фокусът върху икономиката, в която „иновациите създават просперитет“ (Йозеф Шумпетер).
- ❖ Принципът на „по-голямо благо“ (благосъстояние, щастие) за повече хора – като възможен нов модел за по-справедливо преразпределение на богатата в обществото (Джон Стюарт Мил)
- ❖ Дефиниране на понятията свързани с безработицата (Джон Мейнард Кейнс).

Темата за солидарността също е обект на разглеждане. Като фундамент на съществуващия социален ред тя е развита от много автори сред които Пиер Леру (1797-1871), Леон Виктор Буржоа (1851-1925), Давид Емил Дюркем (1858-1917) и др.

Теорията на сътрудничеството е призната за част от общата теория на икономическото и социалното развитие, която се използва за обяснение на новите тенденции, явления и процеси. Ролята на сътрудничеството и солидарността в съвременното общество може да бъде напълно обяснена и от научна гледна точка.

Иновационните системи и подходи също са съществен фокус при анализа. Интерактивният им характер, с акцент върху знанието, е основа за систематичен подход към изследванията на иновациите. Подходът, при разглеждането на иновационния процес като за част от по-голям процес, който има икономически смисъл.

Иновационната система се разглежда като набор от участници, като фирми, организации и институции, които си взаимодействат при генерирането и разпространението на полезни знания. Институциите също могат да се разглеждат като споделен набор от установени практики, правила или закони, които регулират взаимоотношенията и взаимодействията между хората вътре и извън организацията. Един от най-разпространените подходи за изследване на иновационните системи се основава на модела на Фрийман, който разглежда иновационните системи като "мрежи от публични и частни институции, които инициират, въвеждат, модифицират и разпространяват нови технологии чрез своите дейности и взаимодействия" (National Innovation Systems, OECD, 1997).

Успешните иновации създават различни възможности и изискват различно структуриране. Това оказва известно влияние, тъй като една иновация може да бъде подходяща за различни видове организации. Фактът, че иновационният процес се характеризира със специфична новост, изисква прилагането на широк инструментариум за изучаване на иновационния процес и нов контекст, в който различните идеи могат да бъдат интегрирани по качествено нов начин, като се надграждат вече известни предложения. Това се отнася и за социалните иновации, които допринасят за включването на уязвимите групи на пазара на труда.

Представянето на социалната иновация като концепция и система се основава на разбирането за разработването и въвеждането на нови или значително подобрени услуги, процеси, начини на взаимодействие или нови организационни модели в социалната практика. „Системната промяна е крайната цел на социалните иновации. Тази промяна обикновено включва взаимодействието на много елементи: социални и бизнес модели, закони и разпоредби, данни и инфраструктура и изцяло нови начини на мислене и действие“ (Murray, R., Caulier-Grice, J., & Mulgan, G.2010).

В подхода възприет за изследване на социалните иновации за включване на уязвими групи в заетост, трудът се разглежда като ключов елемент (дейност) в социалната система, която допринася за постигането на социалните цели чрез създаване (добавяне) на стойност. Концепцията за социална иновация се фокусира върху идеите и решенията, които създават социална стойност, независимо от това от къде идват, както и върху

процеса натяхното създаване. Някои определения на социалната иновация са конкретни, докато други са много широки и включват примери за проекти и организации. Това отчасти седължи на факта, че социалните иновации нямат ясни (фиксирани) граници.

Перспективата за развитие на социалните иновации не следва да бъде разглеждана като единствен начин, по който социално-икономическите участници могат да намерят решения на социалните проблеми. В процеса на проучване на иновациите и труда, се наблюдава нарастващ консенсус сред заинтересованите страни, че трудовите въпроси, социалната политика и законодателството трябва да се основават на доказателства. В това отношение трябва да се отбележи, че социалните иновации все още се тестват (предимно в малък мащаб) и нови изследвания, базирани на резултатите от реализираните социални проекти, биха могли да предоставят нови доказателства за тяхната жизнеспособност. Следователно успешните идеи и модели трябва да се наблюдават и прилагат в по-голям мащаб.

Последният етап от теоретичния анализ е определянето ролята на социалната икономика в процеса на социално иновиране

Чрез своята функционална структура социалната икономика подкрепя процесите на социално и икономическо приобщаване, изгражда устойчиви бизнес модели, зачита споделените ценности, свързани със социалния прогрес, прилага принципите на солидарност и отговорност и реинвестира приходите от икономически дейности за различни социални цели.

Елементите на социалната икономика и връзката ѝ с подкрепата на уязвимите на пазара на труда могат да бъдат изобразени по следния начин .

Схема 1. Елементи на социална икономика
Източник: собствена разработка

Социалната икономика и предприемачеството са устойчиви модели, които се основават на различни понятия като "трети сектор", "предприятия със социална цел" и "солидарна икономика".

В литературата ролята на външните фактори се счита за важен фактор, който оказва силно влияние върху иновациите. Процесите на създаване на социални иновации се описват във връзка с трудовите проблеми на уязвимите групи и лица. Появата на термини и категории като **социално предприемачество**, **социална икономика** и **социални иновации** предоставя възможности за заетост на уязвимите групи, и превръща участниците в социалната икономика във важни участници в икономическия живот.

По своята същност социални предприятия не следва да се ограничават и разглеждат само като предприятия за хора с увреждане. Като се имат предвид потенциалът и предимствата на социалната икономика, следва да се отбележи, че от една страна социалните предприятия не са в състояние единствено те да предлагат решение на всички проблеми, но от друга страна основното предизвикателство пред социалните предприятия е да докажат способността си да бъдат равностойни партньори в решаването на важни социални проблеми, а иновациите и гъвкавостта са техни ключови характеристики (Национална концепция за социална икономика 2011г.). Връзка между социалните иновации, социалната икономика и пазарна труда може да се открие не само чрез развитието на законодателство, но и чрез възможностите за заетост на групите в неравностойно положение и пазара на труда.

В контекста на недостиг на работна ръка и застаряващо население, социалното участие на хората с увреждания чрез тяхната интеграция на пазара на труда е важно. Някои от добрите практики прилагани от социалните предприятия са „инструменти“ за намиране на работа, а други предлагат работа (но винаги извън свободния пазар на труда

Началото на статистическото изследване на социалните предприятия в България де поставя през 2013 година с основна цел да бъдат идентифицирани предприятията в областта на социалната икономика и да се осигури информация по определени показатели за социалните предприятия в страната. С приемането на Закон за социалната и солидарна икономика в България са ясно определени субектите, условията и редът на дейността на социалните предприятия (чл. 1 от ЗПССИ).

Методите за оценка на социалното въздействие на дейностите на социалните предприятия спомагат за по-ясното определяне на социалната добавена стойност и

прилагането на общ подход към всички социални предприятия за обективно измерване на икономическата и социална среда и прякото и косвеното въздействие на дейностите върху обществото.

Като се имат предвид потенциалът и предимствата на социалната икономика, следва да се отбележи, че от една страна социалните предприятия не са в състояние единствено те да предложат решение на всички проблеми, но от друга страна основното предизвикателство пред социалните предприятия е да докажат способността си да бъдат равностойни партньори в решаването на важни социални проблеми, а иновациите и гъвкавостта са техни ключови характеристики (Национална концепция за социална икономика 2011г.).

Въз основа на теоретичния анализ, направен в първа глава на дисертационния труд се правят следните изводи:

На първо място, основавайки се на европейските, национални и регионални данни се очертава централното значение на социалните иновации за подпомагане на уязвимите групи на пазара на труда.

Второ, управлението на социалните иновации изисква добра подготовка, воля и систематични действия. Прилагането на социални иновации с акцент върху решаването на проблемите на заетостта и пазара на труда се влияе по различен начин от социалните и икономически променливи на различни нива.

Трето, във връзка с интереса към потенциала на социалните иновации за подкрепа на уязвимите групи на пазара на труда, все още липсват достатъчно устойчиви подходи за подкрепана социалните иновации в съответствие с местните предизвикателства.

В този контекст социалните иновации в подкрепа на заетостта вероятно ще бъдат все по-важен фактор за подпомагане на уязвимите групи на пазара на труда да преминат по-бързо от безработица към заетост.

Осигуряването на устойчива и благоприятна среда за социалната икономика ще продължи да носи ползи, водещи до по-голямо социално въздействие по отношение на спестяването на публични ресурси и намаляването на социалните разходи, свързани с дългосрочната безработица.

ГЛАВА ВТОРА.

СОЦИАЛНИТЕ ИНОВАЦИИ - МОДЕЛ НА ПРОГРАМА ЗА ВКЛЮЧВАЩА ЗАЕТОСТ ПРИ ЛИЦА ОТ УЯЗВИМИ ГРУПИ НА ПАЗАРА НА ТРУДА

Втора глава на дисертационния труд проследява основните тенденции в областта на социалните иновации като модел на приобщаваща заетост. Освен това се поставят и разглеждат следните изследователски подтези :

Първата се отнася до потенциала на социалните иновации. Социалните иновации могат да представляват административни, образователни, социални и бизнес модели от гледна точка на теорията и практиката.

Втората се отнася до това, как социалните иновации могат да бъдат ефективни при включването на групи в неравностойно положение в пазара на труда.

В първата част анализът се фокусира върху институционалните аспекти на подкрепата за заетост на групите в неравностойно положение на пазара на труда, като се опира на икономическите и социални променливи.

1. **Заетост**- променлива има значително въздействие върху интеграцията на пазара на труда на групите в неравностойно положение, тъй като пряко засяга въпросите, свързани със заетостта на различните групи.
2. **Безработица** – тази променлив се свързва с групите в неравностойно положение по отношение на заетостта поради отрицателното въздействие на продължителното отсъствие от пазара на труда, включително по отношение на загубата на умения.
3. **Демография** – възприемането на статистическите данни за намаляване на населението в трудоспособна възраст в Европа и България води до това, че тази променлива оказва натиск върху публичните финанси (социални услуги и социални трансфери).
4. **Увреждане** - променливата е важна поради степента и вида на увреждането и е свързана както със заетостта и социалната политика, така и с правото на труд на всички хора.
5. **Иновации/социални иновации** – тази променлива зависи пряко от регулаторната рамка и средата, предоставена на хората (предприемачите), за да реализират пълния си бизнес потенциал.

Същевременно се анализира съществуващата правна рамка, за да се създаде среда, в която хората с увреждания да бъдат възможно най-независими, и да се гарантират техните права на социална закрила, подходящи социални услуги, образование, обучение и подходяща работна среда.

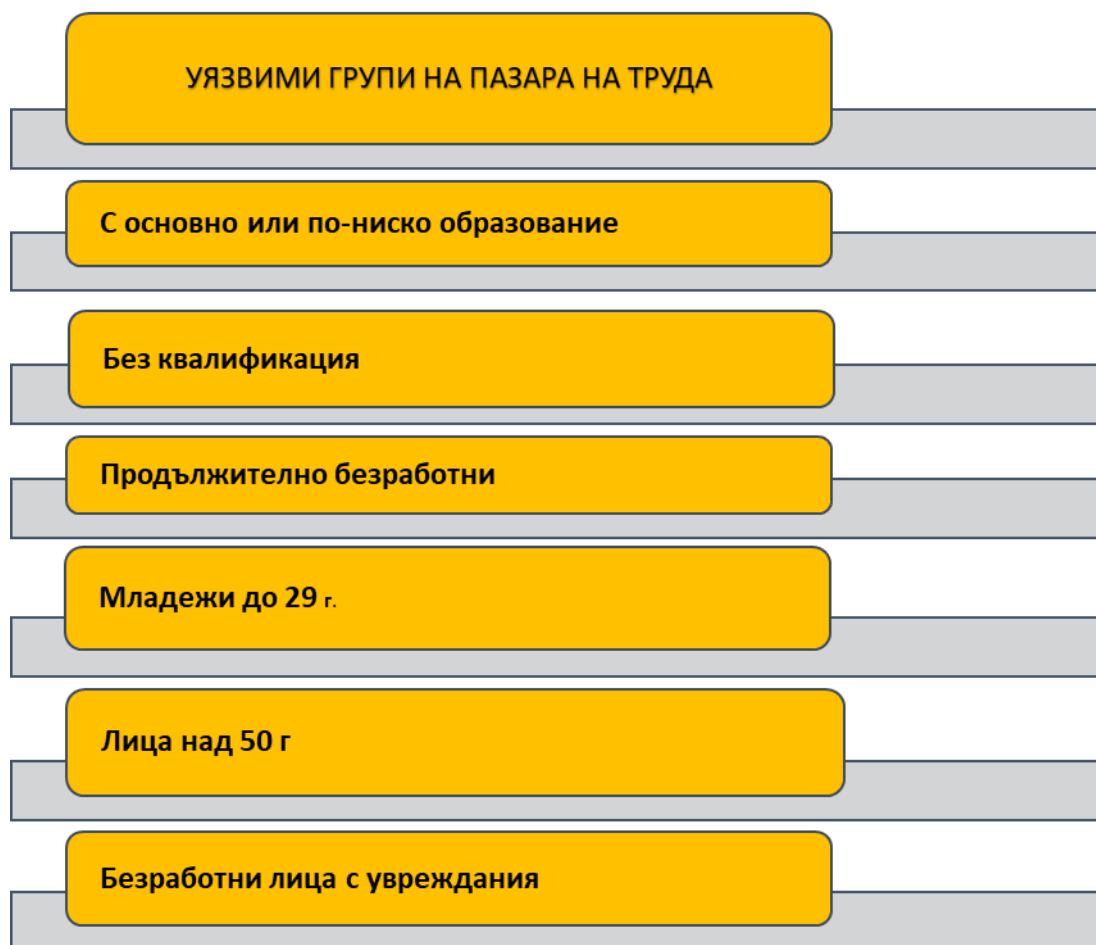
Когато се говори за приспособяване към пазара на труда в този контекст, следва да се отбележи, че това е постоянен процес и че прилаганите модели предлагат възможности за подобряване на заетостта, включително по отношение на уменията, необходими на уязвимите групи на пазара на труда.

Прилагането на националните политики и мерки, свързани с интеграцията на хората с увреждания на пазара на труда, следва да се извършва с разбирането, че този процес не е и едностранен. Сред показателите за доброто развитие на пазара на труда е равнището на безработица, което се следи от Агенцията по заетостта, Национален статистически институт, информационна система „Бизнес статистика” и статистическата служба на Европейския съюз- Евростат.

Уязвимите групи лица са приоритет, но фокусът е върху превантивните и иновативните политики и подходи на пазара на труда. Важно е да се отбележи, че групите в неравностойно положение на пазара на труда не са равнозначни на рискови групи, които се нуждаят предимно от социална подкрепа.

По дефиниция „*Групи в неравностойно положение на пазара на труда*“ са групи от безработни лица, чиято конкурентоспособност на пазара на труда не е силна, напр. *Безработни младежи, безработни младежи с трайни увреждания, безработни младежи, завършили обучението си в социални институции, дълготрайно безработни, безработни с трайни увреждания, безработни самотни родители (осиновители) и безработни майки (осиновителки), чиито деца са безработни до тригодишна възраст лица, изтърпяващи лишаване от свобода, безработни лица на възраст 50 и повече години, безработни лица с професионална квалификация под нивото на основно образование, други безработни лица*“ (Закон за насърчаване на заетостта, допълнителни разпоредби, § 1., 4а).

Спецификата на подгрупите, предвид определението за уязвима група на пазара на труда може да бъде представена чрез схемата по-долу:

Схема 1: Неравнопоставени групи на трудовия пазар

Източник: собствена разработка

Това е много широка категория и когато подгрупите в нея бъдат по-ясно дефинирани, могат да бъдат идентифицирани и други, които са по-уязвими от социално изключване и са изложени на риск от бедност. Тези групи може да бъдат съставени както от уязвими, така и от неуязвими хора, което позволява по-ясно идентифициране на проблемите. Разграничаването на подгрупите в рамките на групите в неравностойно (уязвимо) положение на пазара на труда е важно за по-доброто разбиране на проблемите и необходимостта от промени в политиката за интеграция на пазара на труда.

Политиката на Агенцията по заетостта за активно участие на пазара на труда дава приоритет на групите безработни, които са в неравностойно положение на пазара на труда, т.е. тези, които са определени в допълнителните разпоредби на Закона за насърчване на заетостта. Разграничаването на подгрупите в рамките на групите в неравностойно положение (уязвими) на пазара на труда е важно за по-доброто разбиране на проблемите и необходимостта от промяна на политиката в областта на интеграцията на пазара на труда и в образованието, но още по-важно е и какво искат да постигнат

социалните иноватори в социалния живот и обществото като цяло.

Без да се омаловажават проблемите по отношение на включването в устойчива заетост на всички групи на пазара на труда, **във втората част** се анализират пречките и предизвикателствата пред заетостта на хората с увреждане.

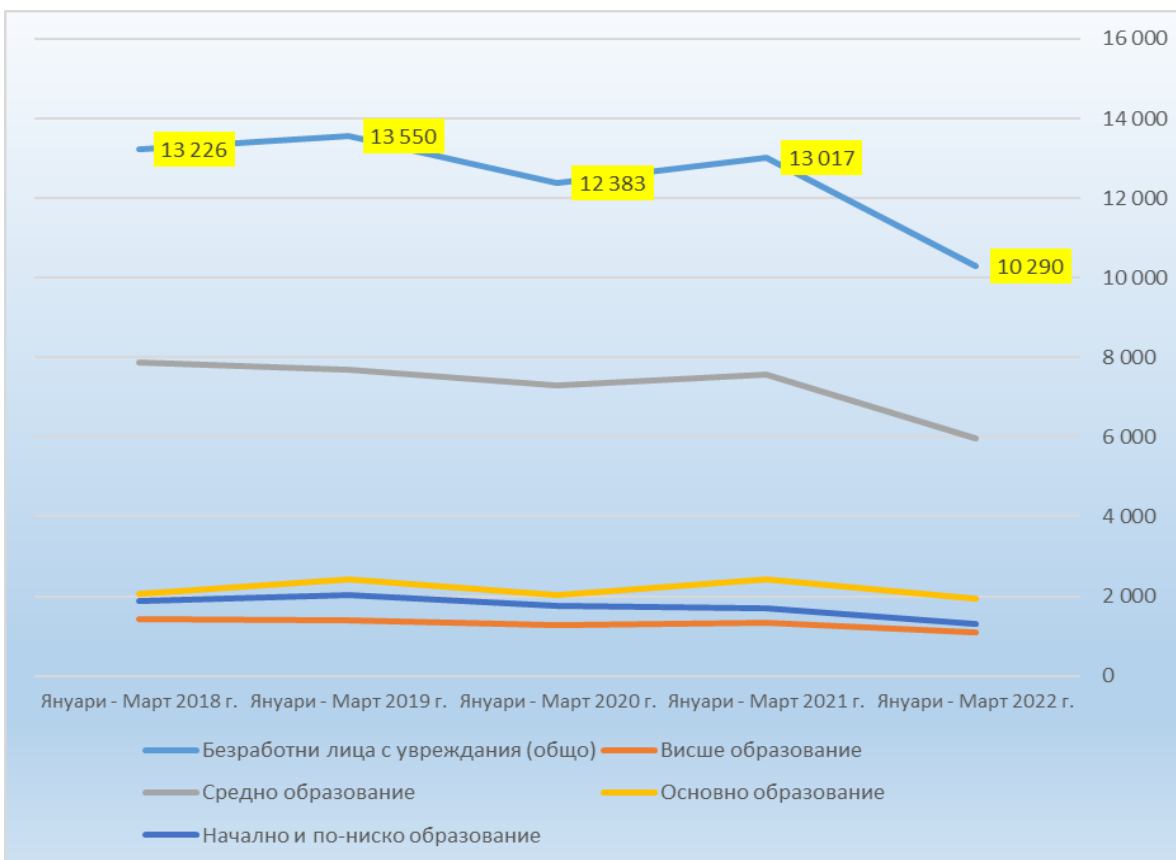
Политиките за подкрепа на хората с увреждания се основават на конкретни стратегии и включват широк кръг от заинтересовани страни от публичния и частния сектор. Приобщаването на хората с увреждания към пазара на труда е важна цел на политиката по заетостта. Безработицата, структурните промени в икономиката и недостъпната архитектурна среда са по-значими пречки пред икономическото и социалното приобщаване на тази група лица, отколкото самото увреждане. Включването на тази уязвима група на пазара на труда е основен инструмент за приобщаване и допринася значително за тяхното социално и икономическо включване.

Според данните на НСИ пред хората, които имат поне един вид трайно увреждане на здравето и/или трайно намалена работоспособност, съществуват различни ограничения относно работното време, вида на работата, която могат да извършват, и продължителността на работното време. На пазара на труда техните възможности за заетост са все още ограничени. Ниските нива на образование и трудностите за участие на пазара на труда допринасят за неравенството в доходите, бедността, социалното изключване и изолацията на хората с увреждания.

Административните статистически данни показват, че делът на регистрираните лица с увреждания остава стабилен или се увеличава, въпреки че броят на регистрираните безработни лица намалява всяка година. Това се дължи на пречките пред интеграцията на пазара на труда, които забавят прехода на тази уязвима група към заетост.

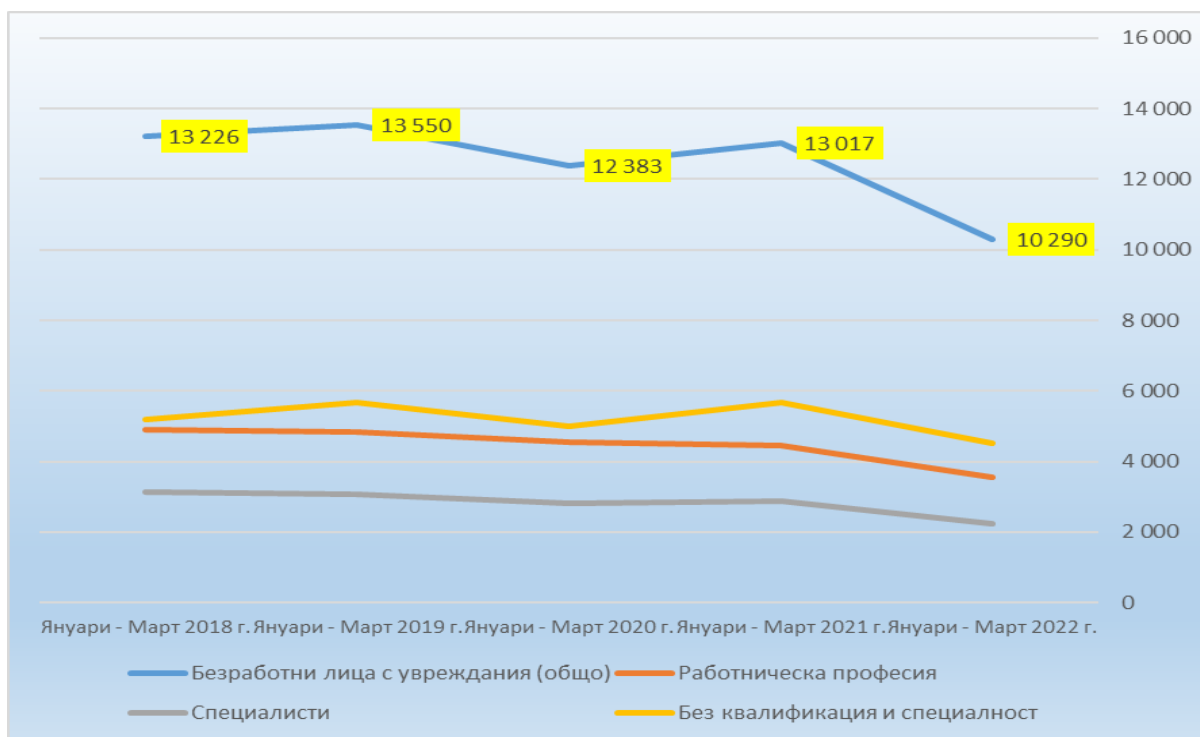
Динамиката на различните групи безработни лица с увреждания (по образование) следва общата динамика на движението на безработицата на хората с увреждания. Кумулативният ефект от фактори като ниско или средно ниво на образование и квалификация, липса на умения и съществуващи здравословни проблеми прави тази уязвима подгрупа силно неконкурентоспособна на пазара на труда.

Анализът на динамиката в броя на безработните лица с увреждания по образование и професия (по тримесечия за периода 2018 г. - 2022 г.) е графично представен чрез следващите две графики.

Графика 1 Динамика на безработните лица в първите тримесечия на последните пет години (по образование)

Източник: Собствена разработка по данни на Агенцията по заетостта

Графика 2 Динамика на безработните лица с увреждане за първите тримесечия на последните 5 години (по професия)

Източник: Собствена разработка по данни на Агенцията по заетостта

Основно предизвикателство при решаването на въпроса за заетостта на хората с увреждания е осигуряването на работни места на безработните в трудоспособна възраст не само чрез програми за заетост, но и чрез включването им в подходящи форми на обучение.

Местните политики също имат важна роля за подобряване на процеса, свързан с наемането на хора с увреждания. Това е така, защото местните участници, свързани с пазара на труда могат по-добре да оценяват и идентифицират потребностите от умения и/или социални иновации, а също така могат да бъдат по-креативни в намирането на местни решения за преодоляване на несъответствията в уменията, включително чрез активната роля и участие на хората с увреждания. В европейското законодателство заетостта е важен елемент от процеса на осигуряване на равни възможности.

Втора глава завършва с анализ на социалните иновации като интегриран модел с акцент върху програмите за обучение и приобщаваща заетост на хората с увреждане. Оперативна програма "Развитие на човешките ресурси" (2014 – 2020) е един от основните инструменти за осигуряване на финансиране за подобряване на уменията на уязвимите групи и за решаване на проблемите, свързани с професионалната им интеграция на пазара на труда.

През годините със средства на ЕС са изпълнявани различни проекти за подкрепа, насочени към подобряване на знанията и уменията, повишаване на пригодността за заетост на хората, принадлежащи към уязвими групи на пазара на труда, развитие на системите за образование и обучение и насърчаване на социалното приобщаване. Разработването и прилагането на социални иновации, които подпомагат уменията на хората с увреждания с "добавена стойност" на пазара на труда, изисква обективно отчитане на потребностите на всички заинтересовани страни, участващи в процеса. Развитие на професионални умения за уязвимите групи на пазара на труда очертава нови характеристики на програмите, и също така се фокусира върху адаптивния капацитет и уменията за заетост като средство за личностно развитие на хората с увреждания.

Прилагането на нови методи и нови подходи за решаване на съществуващите социални проблеми, които възпрепятстват участието на пазара на труда на тези групи хора в неравностойно положение, е във фокуса на разработването на програми, насочени към подобряване на индивидуалното трудово представяне (резултати в областта на заетостта), предотвратяване на институционализацията и насърчаване на социалното и икономическото приобщаване на хората с увреждания.

За да се постигнат целите на равните възможности и предотвратяване на изключването, иновативните програмни модели могат да предоставят нови перспективи за работа с хора с различен вид и степен на увреждания.

Анализът обхваща и необходимостта от прилагане на иновативни модели и програми за насърчаване на предприемачеството сред младите социални предприемачи (новатори). Новите подходи за обучение на социални предприемачи също се считат за важен фактор за развитието на нови социални иноватори. Това ще даде възможност на младите хора да развият предприемачески умения, иновативно мислене, успешни екипи и индивидуално вземане на решения, което ще им позволи да управляват успешни социални предприятия. Същевременно ще се стимулира изграждането на капацитет за социалните предприятия.

Това допринася и за решаването на социални предизвикателства, като улеснява развитието на екосистема на социално предприемачество и иновативни решения. Всичко това може да се постигне и чрез въвеждане на иновативни системи за обучение, които да съчетават традиционните методи на обучение с цифрови елементи, за да отговорят на нуждите от подготвени бъдещи млади социални предприемачи.

Въз основа на определената методология в глава втора са направени следните основни заключения

На първо място, социалните иновации в подкрепа на уязвимите групи на пазара на труда са нови или значително по-иновативни начини за решаване на социални и икономически проблеми, свързани със заетостта на хората с различна степен на увреждане.

На второ място, социалните иновации се прилагат както по отношение на използваните средства, така и по отношение на поставените цели (какво и как да бъде изпълнено), като отчитат специфичните нужди на определени социални групи. Поради многозначността на понятието "социален" иновационните действия за постигане на социално значими резултати, включително по отношение на пазарите на труда и заетостта, изискват гъвкавост, динамика и приемственост. Социалните иновации допринасят за подобряване на пригодността за заетост на уязвимите групи и за ускоряване на адаптирането към пазара на труда на хората с увреждания.

Трето, в наличната административна информация не се съдържа достатъчно подробна информация, обусловена от други променливи, освен "свободно / обявено работно място", "заетост/ безработица", за да може да се осигури достатъчно подробна информация при определяне на уменията и компетенциите, свързани с търсенето (регистрирано и отчетено) за пазара на труда.

Разширяването на дискусията с участието на повече заинтересовани страни относно дисбалансите на пазара на труда и за увеличаване на възможностите за заетост на уязвимите групи (особено по отношение на хората с увреждания) не само ще допринесе за подобряване на процесите на пазара на труда, но и ще засилва на ролята на социалната икономика (социалните предприемачи) в процеса на социални иновации.

Този анализ предоставя необходимите доказателства, с които се потвърждават изследователските подтези, поставени в тази глава, а именно, че **социалните иновации могат да представляват административни, образователни, социални и бизнес модели поотношение на теорията и практиката.**

Социалните иновации са важни в процеса на идентифициране, ангажиране и адаптиране на уязвимите групи и осигуряват възможности за заетост в социални и традиционни предприятия. Необходим е приобщаващ подход, за да се насърчи цялостен процес за разработване и прилагане на социални иновации като модел за приобщаваща заетост.

ГЛАВА ТРЕТА.

ПРАКТИЧЕСКО ПРИЛОЖЕНИЕ НА СОЦИАЛНИТЕ ИНОВАЦИИ

Трета глава на дисертационния труд представя резултатите от практическото приложение на социалните иновации. Представят се резултатите от апробирани в практиката два програмни модела.

Първият е програмен модел за адаптивни и трудови умения при лица с увреждане. Данните и резултатите от практическото приложение модела, като се анализират резултатите от напредъка на 32 пълнолетни лица в трудоспособна възраст от 18 г. до 60 г. включително, с различна степен и вид увреждане /затруднение. Лица над 60-годишна възраст, не са включени в анализа на данните. Причината, поради която се реализира програмата сред лица с увреждане, настанени в резидентни услуги е, че целевата група е естествено формирана.

Вторият е програмен модел на иновативна система за обучение на социални предприемачи.

Тестването е проведено в периода септември 2020 г. – февруари 2021 г., като в модела в България участват 219 ученици от 11 училища.

Обхватът на приложение на двата програмни модела е ограничен до една конкретна област-Благоевград. Поради това резултатите не са представителни за страната като цяло, но могат да се използват като отправна точка за идентифициране на потенциални социални иновации в подкрепа на хората с увреждания на пазара на труда или като

основа за по-широки бъдещи изследвания.

Интерпретацията на резултатите се основава на качествен и количествен подход, при използване на средноаритметични стойности.

Първоначалните данни са индивидуализирани, като на следващ етап междинно и окончателно обобщени, с цел проследяване на напредъка, при участниците в конкретния приложен модел програма. Тясно професионална терминология не е използвана, поради мултидисциплинарната структура на екипите, участващи в програмите.

Резултатите след прилагане в практиката на двата програмни модела могат да се направят следните основни заключения:

I. Първи програмен модел за адаптивни и трудови умения при лица с увреждане.

За да се анализира въздействието на модела на програмата за формирането на адаптивен и работен капацитет, участниците са разпределени както следва:

По възраст :

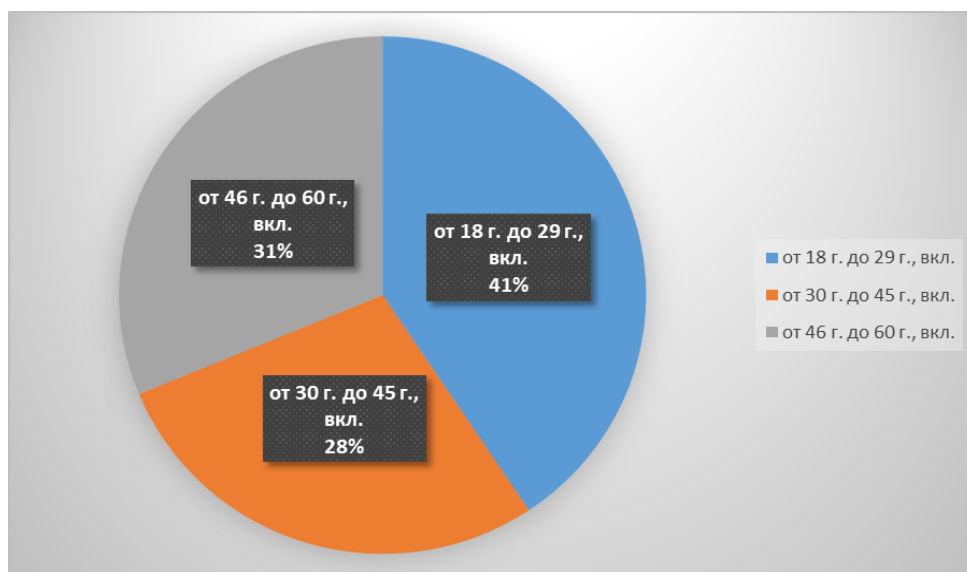
Група 1 – на възраст от 18 до 29 г. включително - 13 участници

Група 2 - на възраст от 30 до 45 г. включително - 9 участници

Група 3 - на възраст от 46 до 60 г. включително - 10 участници

Възрастовото разпределение е приблизително равномерно в трите предварително определени възрастови групи.

Възрастовото разпределение (в%) на целевата група на програмата е показано чрез Диаграма 1.

Диаграма 1. Разпределение на групите лица включени в програмата по възраст (в%)

Източник: собствена разработка

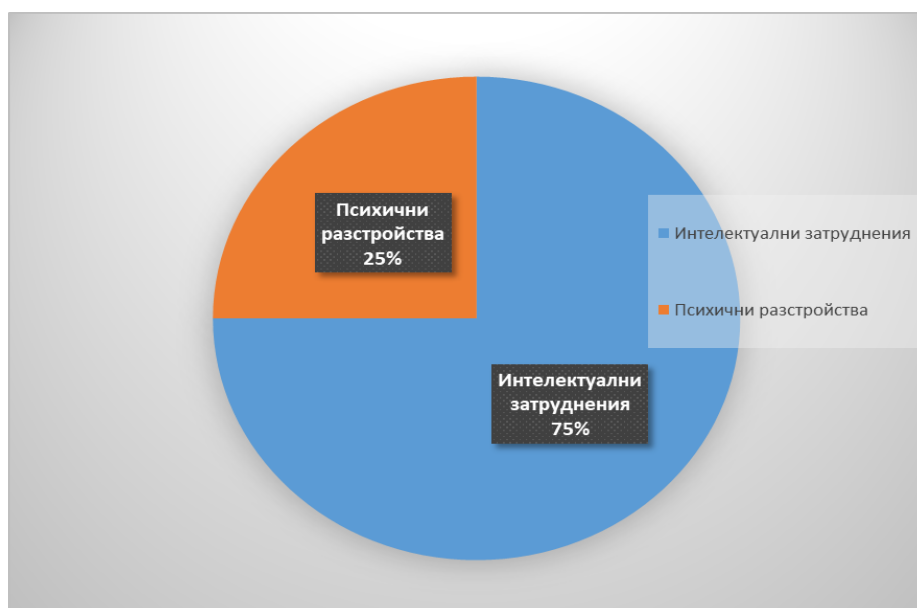

Според типа на увреждането

Разделението на участниците според типа увреждане е необходимо, поради специфичните характеристики на всяка от групите.

- Лица с интелектуални затруднения – 24 участника
- Лица с психични разстройства – 8 участника

Разпределение на групите участници според типа на увреждането (в%) е представено в Диаграма 2.

Диаграма 2. Разпределение на групите участници според типа на увреждането в проценти
Източник: собствена разработка

Според статута на пазар на труда

Поради специфичния характер на програмните модели, насочени към повишаване на адаптивния капацитет и развиване на трудови умения, информацията за положението на участниците на пазара на труда е важна. От участниците 10 лица са посочили, че са неактивни лица извън сферата на образованието или обучението, а 22-ма от участниците в програмата се счита, че са неактивни (нито работят, нито търсят активно работа)

Според степента на образование

Информацията за образователното равнище на участниците е също толкова важна, за да се гарантира, че участието им ще допринесе за повишаване на тяхната адаптивност и развитие на уменията им за работа.

Диаграма 3 показва съставът и броят на участниците по образователно равнище към момента на участие в модела.

Диаграма 3. Разпределение на участниците по степен на завършено образование(общ брой)
Източник: Собствена разработка

Седемнадесет от участниците включени в модела на програма за развитие умения за адаптиране и заетост са с основно образование, следвани от девет със средно образование и шест с по-ниско образование (без образование). Не е отчетена пряка връзка между образователното равнище и възрастта на участниците. Разпределението на участниците в програмата по ниво на образование и възраст е следното:

Степен на образование	Възраст
Средно образование (гимназия, техникум и т.н.)	между 50 и 58 г.
Основно образование (начално или прогимназиално)	между 18 и 47 г.
Без образование	между 18 и 26 г.

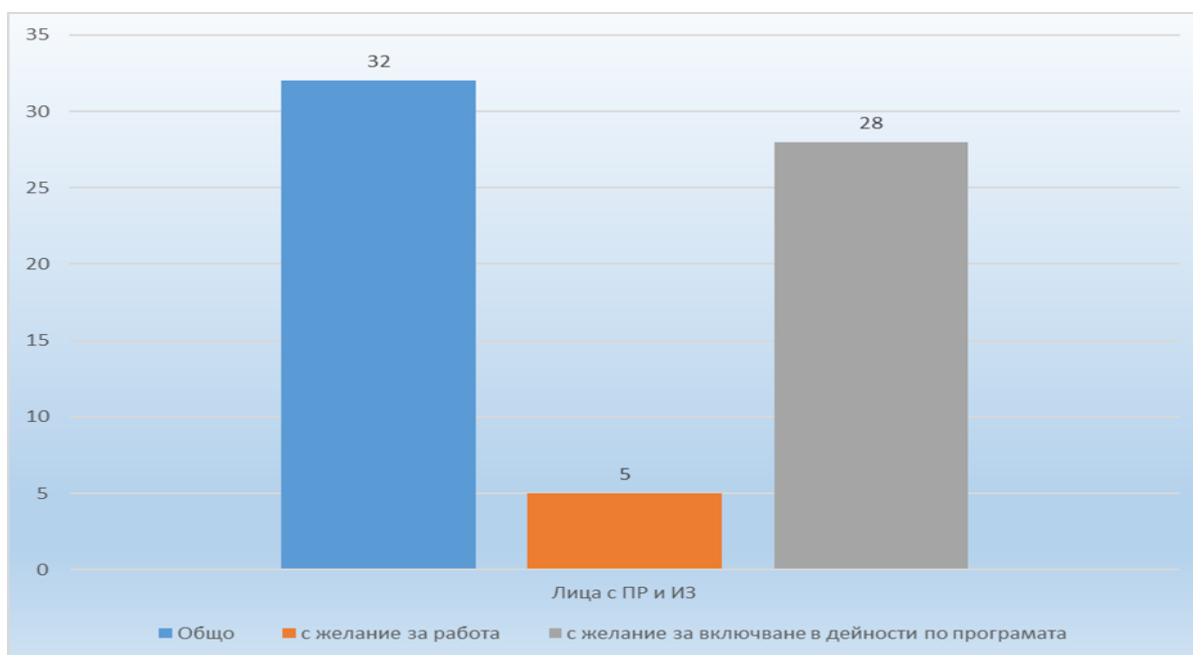
Таблица 1 . Разпределение на лицата по степен на образование и възраст (общо)

Източник: собствена разработка

Данните показват, че участниците в програмата на възраст 50-58 години са с по-високо образование, докато тези на възраст 18-47 години са с по-ниска степен на образование. По-ниското ниво на образование е предимно сред по-младите лица с увреждания, което отчасти се дължи и на по-дългия им престой в институции. Това може да се разглежда и като показател, да бъдат включени в подходящи програми и да се развие тяхната пригодност за заетост и адаптивност, което да доведе до по-добра интеграция на пазара на труда и намаляване на риска от бедност .

Първоначалната оценка показва , че 15,63 % или 5 участници са готови да работят, а 87,5% или 28 участници (общо от двете групи) изразяват желание за включване в модулите на програмата.

Обобщените данни са показани в следващата диаграма

Диаграма 4 Обобщени данни

Източник: собствена разработка

Положителните тенденции в напредъка на участниците след участието им в модела на програма, може да бъдат проследени чрез междинните и окончателни резултати.

Обобщените данни за групата лица с психични разстройства са показани в Таблица 1.

<i>Обобщени данни и резултати</i>	<i>Междинна бр. участници</i>	<i>Междинна %</i>	<i>Окончателна бр. участници</i>	<i>Окончателна %</i>
<i>Активност под ръководство презпо-голямата част от времето</i>	5	62,5	6	75
<i>Слаба активност</i>	2	25	1	12,5
<i>Самостоятелна активност</i>	2	25	3	37,5
<i>Подобряване на уменията за общуване и себепредставяне</i>	4	50	4	50
<i>Прилагане на трудови умения</i>	6	75	8	100
<i>Значимо прилагане на трудови умения</i>	2	25	3	37,5

Таблица 2 .Резултати от междинна и окончателна оценка на лица с психични и поведенчески разстройства, в брой и дял /процент/

Източник :собствена разработка

Обобщените данни и резултати в групата на лица с интелектуални затруднения са представени в следващата Таблица 3

<i>Резултати от оценка</i>	<i>Междинна бр. участници</i>	<i>Междинна %</i>	<i>Окончателна бр. участници</i>	<i>Окончателна %</i>
<i>Активност под ръководство през по-голямата част от времето</i>	15	62,5	17	70,83
<i>Слаба активност</i>	5	20,83	5	16,67
<i>Самостоятелна активност</i>	10	41,66	11	45,83
<i>Подобрени умения за общуване и себепредставяне</i>	5	20,83	6	25
<i>Прилагане на умения за заетост</i>	12	50	15	62,5
<i>Значително прилагане на умения за заетост</i>	6	25	12	50

Таблица 3. Резултати от междинна и окончателна оценка на участниците с интелектуални затруднения , в брой и дял %/

Източник :собствена разработка

Анализът на резултатите получени от междинните и окончателните резултати, показва напредъка по отношение на уменията на участниците в модела на програма. Повечето елементи се подобряват значително между периода на междинните и окончателните резултати (краен срок за изпълнение на програмата).

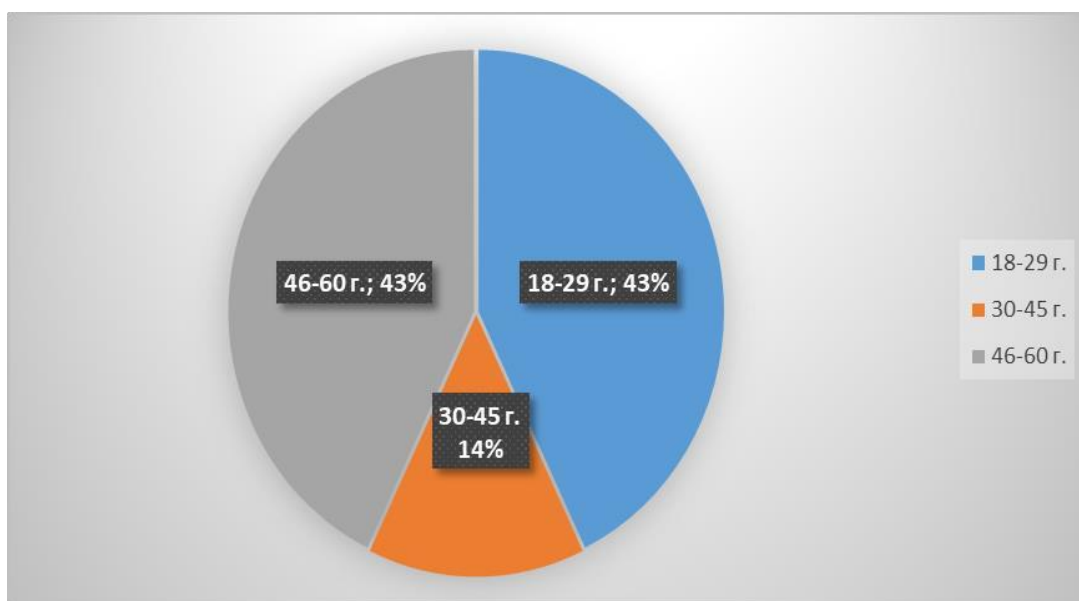
Анализът на въздействието след приключване на програмата показва, че обвързването на въздействието на модела на програмата с възможностите за заетост може да предостави на участниците по-добри възможности за интегриране на пазара на труда.

Финалната част от изследването е насочено към определяне на възможностите за заетост. Обобщените данни са представени в четири групи.

Група 1. Лица, които биха могли да работят при работодатели в обичайна работна среда или в социални предприятия, без форми на защитена заетост, съответно на пълно или намалено работно време.

Седем от 32-та участници в модела на програма могат да бъдат включени в тази група.

Възрастовото разпределение на лицата с увреждания, които биха могли да работят при работодатели в обичайна работна среда или в социални предприятия, без форми на защитена заетост, на пълно или намалено работно време е представен в следващата диаграма .

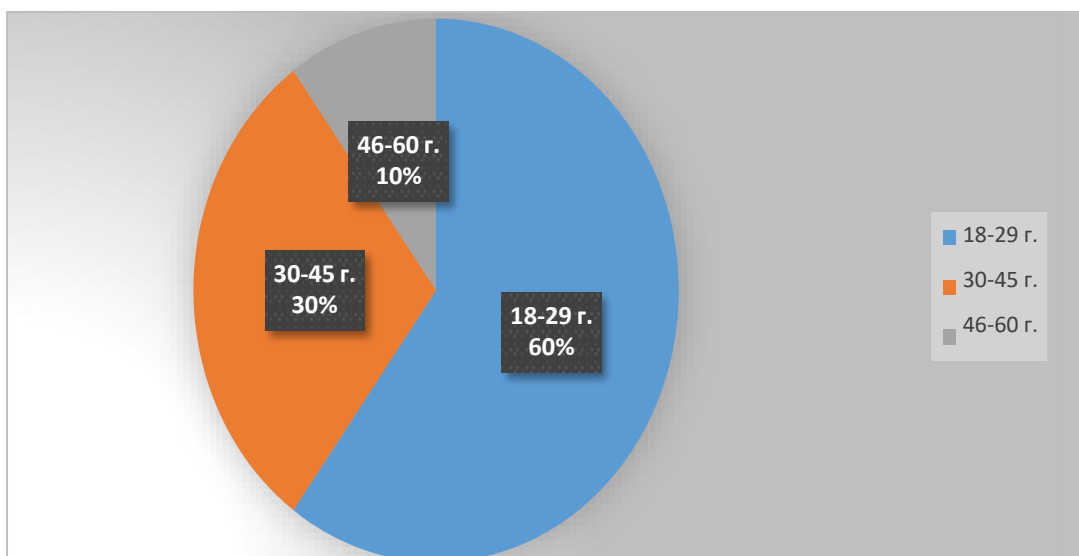
Диаграма 5. Дялово разпределение по възраст, на лица, които ще могат да работят в обичайна работна среда или в социални предприятия, без форми на защитена заетост

Източник: собствена разработка

Група 2. Лица, за които ще бъде необходимо адаптиране на работното място.

Десет от 32-та участници в програмата са включени в тази група. Групата с най-голям брой лица е във възрастовата група 18-29 г. (6 лица), 3-ма в групата 30-45 години, и един във възрастовата група 46-60 г. Дяловете са визуализирани в следващата

диаграма.

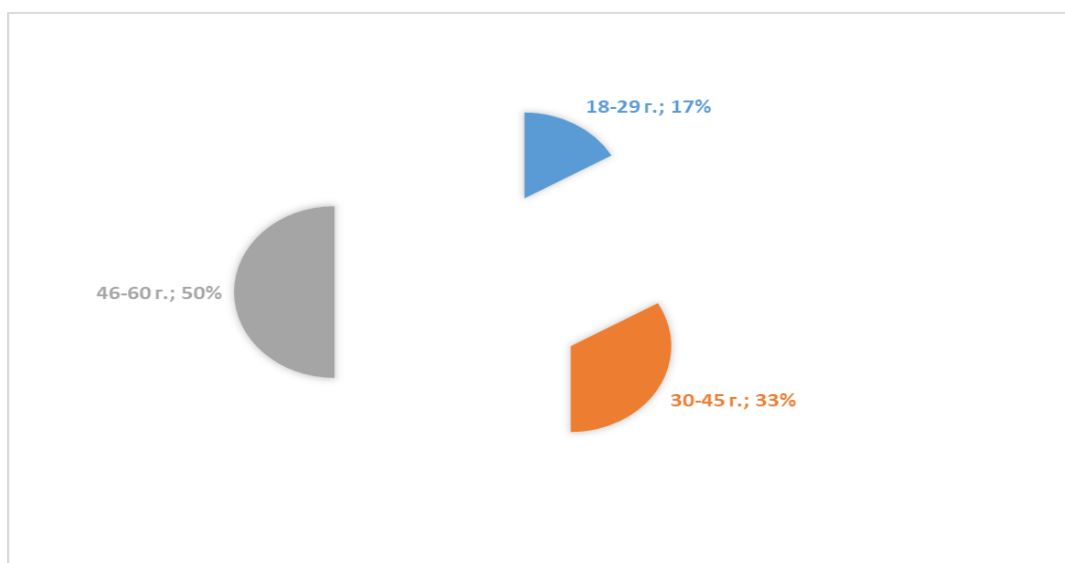
Диаграма 6 . Дялово разпределение по възраст на лица, за които ще е необходимо адаптиране на работното място в проценти.

Източник: собствена разработка

Група 3. Лица, които ще е необходимо осигуряване на заетост в защитена работна среда.

Шест от 32-та участници в програмата са включени в тази група. Броят им във възрастовите групи е разпределен както следва: 1 участник във възрастовата група от 18-до 29 години, 2-ма на възраст от 30- до 45 години и 3-ма в групата 46-60 години.

Възрастовото разпределение на лицата, които биха могли да работят в защитена работна среда е представено в следващата диаграма .

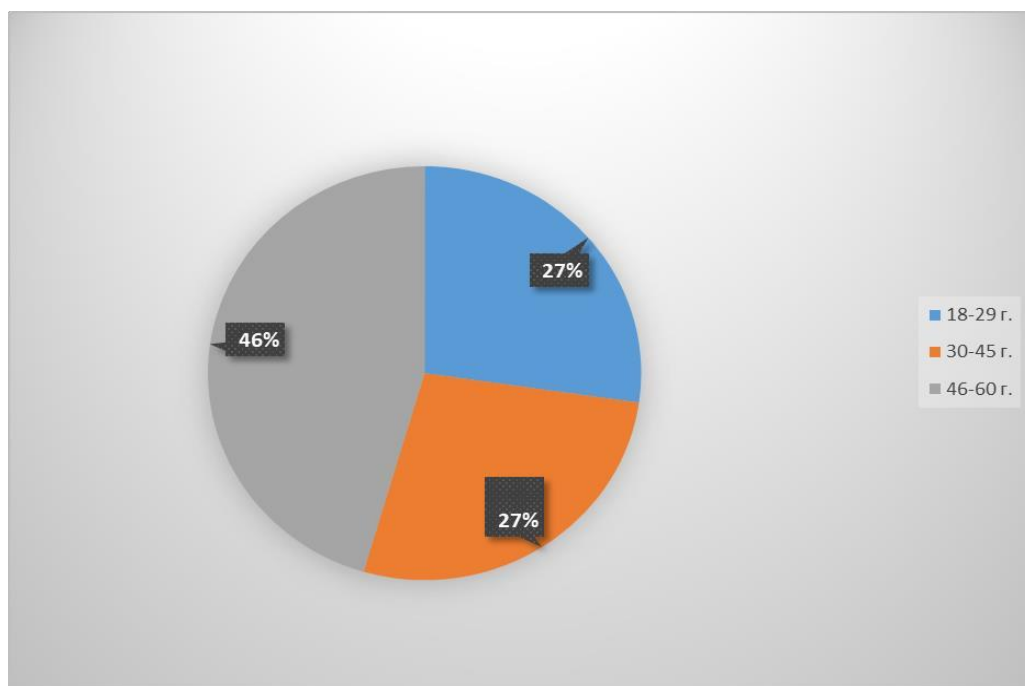
Диаграма 7. Дялово разпределение по възраст, на лица, които ще могат да работят в защитена работна среда в проценти.

Източник: собствена разработка

Група 4. Участници, които не биха се адаптирали успешно към работна среда, но за които програмата е имала положително въздействие по отношение на здравето и екологичната компетентност/ умения или опит /.

Десет от 32-та участници в програмата са включени в тази група. Броят им е еднакъв във възрастовите групи 18-29 г. и 30-45г., като във всяка възрастова група те са по трима. Групата с най-голям брой лица, които не би могло да се адаптират към работна среда, но за които програмата е имала положително въздействие по отношение на здравето и екологичната компетентност/ умения или опит / във възрастовата група 46-60 години (5 лица).

Дяловото разпределение по възраст, на лицата с увреждания, които биха имали съществени затруднения в работна среда (трудова адаптация), е показано чрез следващата диаграма.

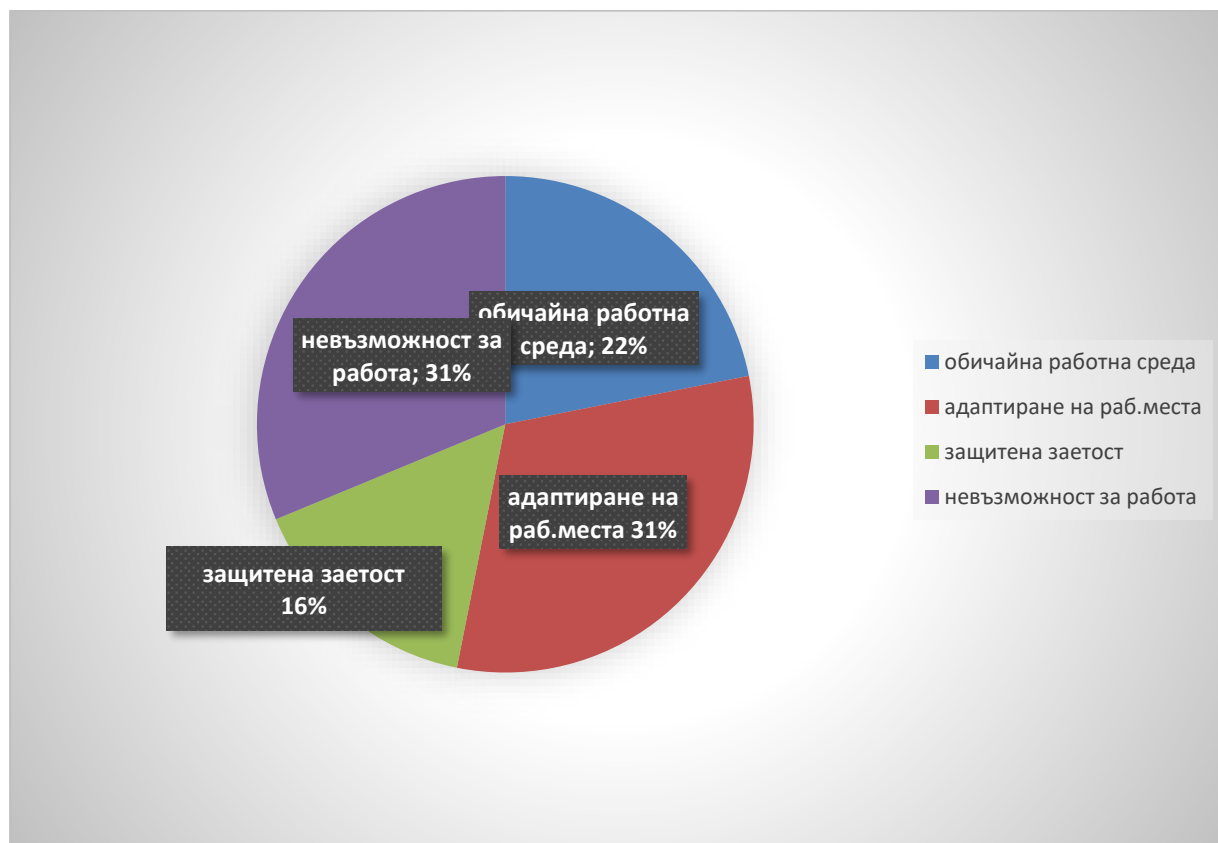
Диаграма 8. Дялово разпределение по възраст, на участниците със съществени затруднения в трудовата адаптация

Източник: собствена разработка

Очаквано, възрастовата група над 45 години е и тази, за която интеграцията на пазара на труда и социалното включване са най-трудни. Въпреки това, ако предложеният модел на програма се прилага за по-дълъг период от време и се насърчава мотивацията за промяна

и придобиване на нови умения, при по-голяма част от лицата в посочената възраст група също ще се постигне и по-голям напредък. Обобщените данни и процентното разпределение на дяловете спрямо потенциала за заетост и социално приобщаване са представени в Диаграма 9

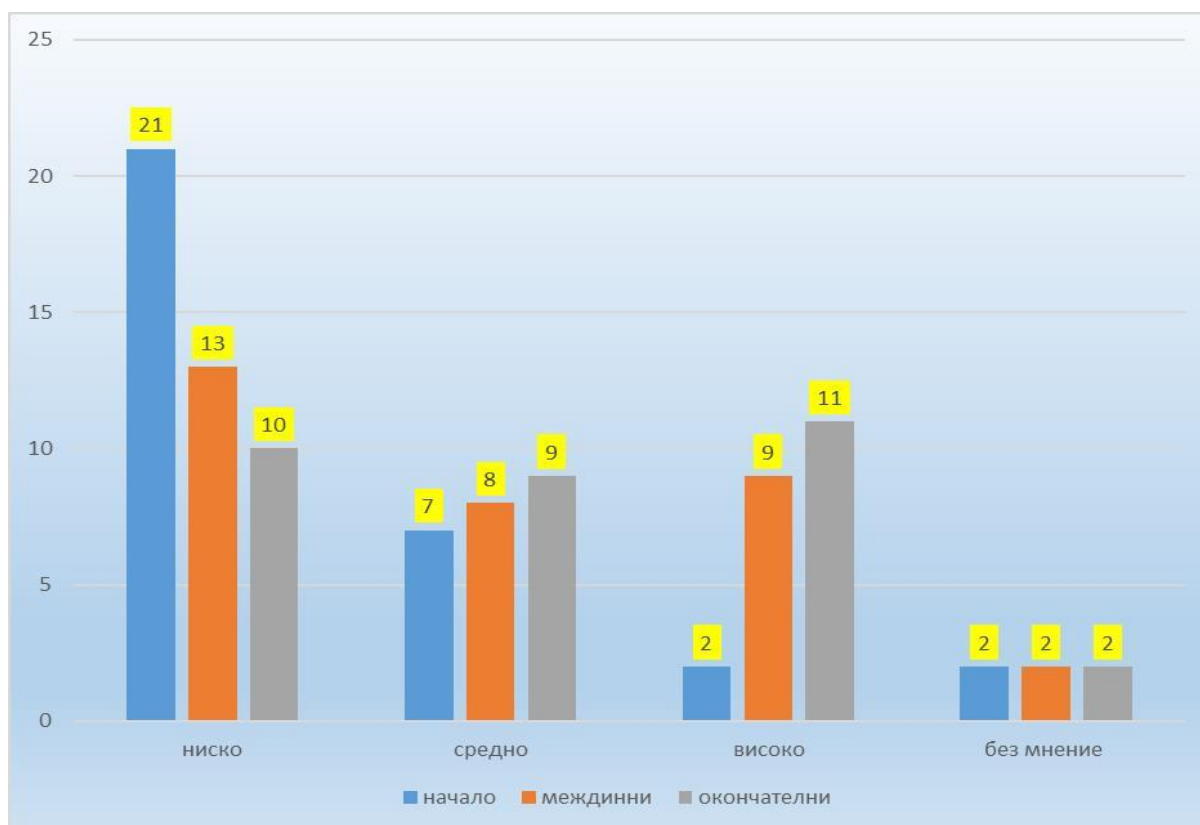
Диаграма 9 Обобщени данни за лицата спрямо потенциала им за трудова заетост

Източник: собствена разработка

Резултатите показаха, че по-голямата част от лицата участвали в интегрирания модел на програма, са с потенциал да работят в някаква форма на заетост, притежават умения и способности за извършване на прости операции и изпълнителски дейности.

Включеният критерий за оценка на желанието за работа (входящо ниво), така и в междинна и окончателна оценка дава възможност да се проследява на желанието за работа на три етапа: в началото, по средата на прилагането на модела на програмата и на нейния финал.

Сравнителни данни за броя лица с желание за трудова заетост (работа) в началото и в края на периода на прилагане на програмата са представени в Диаграма 10, като не е търсена диференциация вътре в двете групи участници, защото групите са малобройни и разпределението на желанието във всяка група поотделно не е много удачно.

Диаграма 10. Обобщени данни за желанието за работа на лицата с ПР и ИЗ

Източник: собствена разработка

Диаграмата показва, че броят на хората с увреждания с ниска мотивация за работа намалява .. Участието в този програмен модел намалява броя на хората с ниско желание за работа, увеличава броя на участниците с умерено и високо желание за работа, но не се променя броя на хората без мнение за включване в заетост

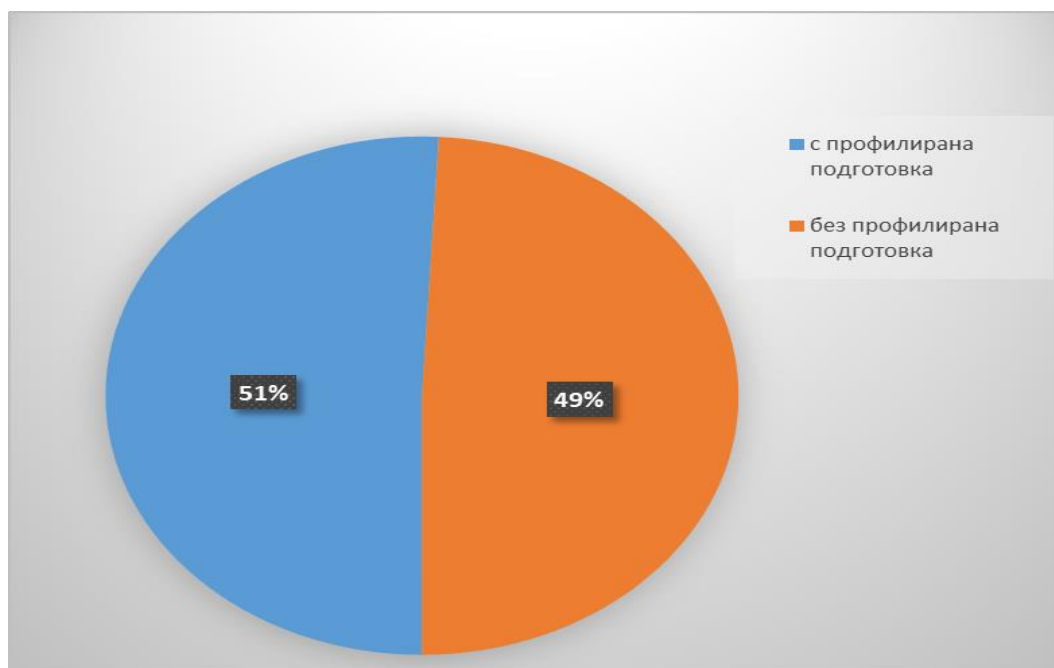
II. Втори програмен модел на иновативна система за обучение на социални предприемачи.

Моделът има за цел да укрепи социалните иновации сред учениците в средното училище чрез разработване, тестване и внедряване на иновативни системи за обучение, които съчетават иновация и образователно въздействие.

Анализът на данните от пилотното тестване на този програмен модел за обучение по социално предприемачество (проведено в периода септември 2020 г. – февруари 2021 г. сред 219 участника от 11 училища в област Благоевград) са обобщени по следния начин:

Според профила на включените участниците те също са разгледани по групи :

- **ГРУПА 1.**Участници с предварителна подготовка по икономика или предприемачество (профилирана подготовка)
- **ГРУПА 2.**Участници без предварителна подготовка по икономика или предприемачество (без профилирана подготовка).

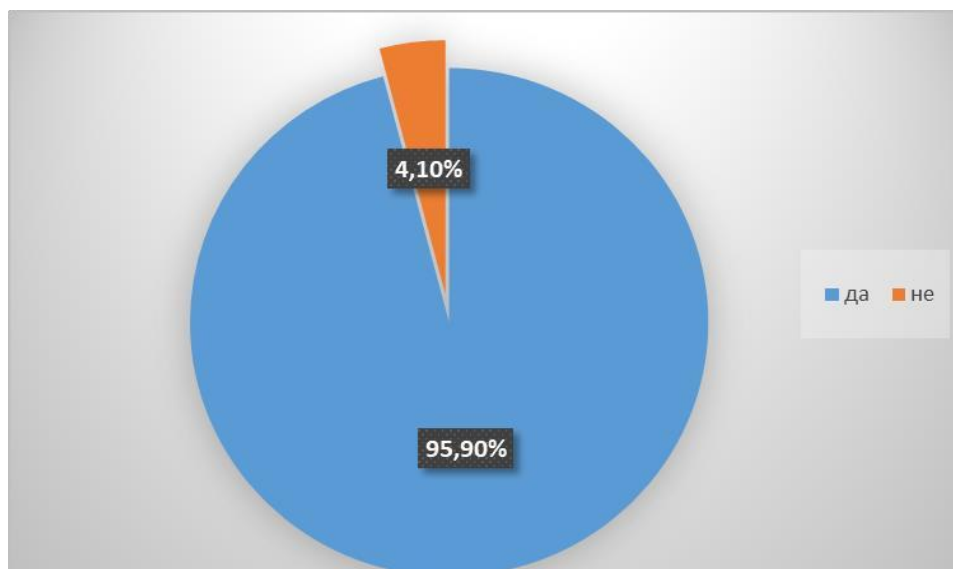
Диаграма. 11 Разпределение на участниците

Източник : собствена разработка, по данни от приложен модел(Бизнес инкубатор-. Гоце Делчев

От участвалите в пилотното тестване 219 младежи -98% са повишили знанията по отношение на концепциите за предприемачество и социално предприемачество, а формирали умения в края на обучението са 94% от участниците.

Постигнатият високпроцент е показателен за ефективността на програмата и по отношение на по-ясното отчитане на разликите между предприемачество и социално предприемачество сред младите хора.

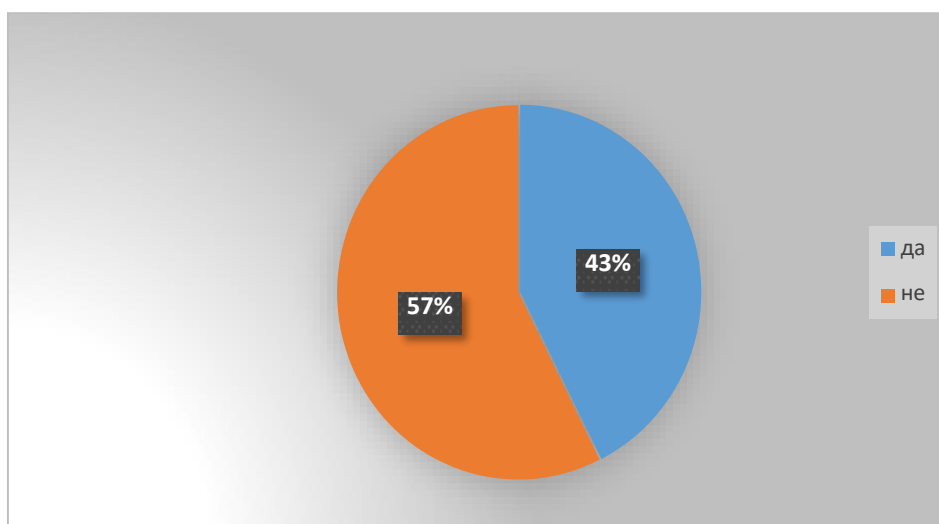
Разбирането на участниците за ролята и функцията на социалното предприемачество за осигуряване на възможности за заетост на уязвими групи на пазара на труда също се повишава и достигна почти 96%.

Диаграма 12: Разпределение на участниците по отношение на разбирането за функцията на социалното предприемачество в %

Източник: собствена разработка, по данни от пилотното тестване на модела

Почти половината (43%) от участвалите 219 ученици след приключване тестването на модела могат по-лесно да посочат примери за социални предприемачи, но 57% все още се затрудняват да определят какви са функциите на един социален предприемач

Диаграма 13: Разпределение на участниците по отношение на разбирането за функцията на социалните предприемачи в %

Източник: собствена разработка, по данни от пилотното тестване на модела

Изводите от глава трета могат да бъдат обобщени по следния начин .

На първо място, може да се посочи, че много хора се затрудняват да правят разлика между социалните услуги и техните целеви групи. Хората с увреждане (психични разстройства и интелектуални затруднения) са сред най-уязвимите групи, включително на пазара на труда. Пълноценното им участие в трудовия живот е възпрепятствано от затрудненията, които имат, често поради липса на основни умения и ограничени възможности да бъдат наети на работа. Това ги поставя и в неравностойно положение по отношение на перспективите за социална и икономическа интеграция. Предоставянето на нови възможности за развитие и подобряване на уменията (дейности с добавена стойност), както и подобряването на индивидуалните резултати, са важни елементи от цялостния процес на икономическо и социално приобщаване.

Второ, общата междинна оценка показва, че всички участници в програмата са мотивирани да участват процеса на социално и икономическо включване. Може да се приеме, че специфичната работа за стимулиране на мотивацията за заетост е била ефективна. От общия брой на всички участвали и в двата модела на програма, при всички се наблюдава по-голямо желание за практически занимания за развитие на трудови и предприемачески умения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изводите и анализите в дисертационния труд предоставят различна гледна точка към социалните иновации и процеса на включване на уязвимите групи в пазара на труда. Понастоящем се обръща внимание на иновациите както в публичния, така и в частния сектор. Обширната литература по отношение на иновациите като процес, както и различните подходи за идентифициране и дефиниране на социалните иновации поставят по-широки граници в изследванията на иновациите.

Представените данни от изследването на показват положителни тенденции в развитието на уменията за заетост и резултатите в посока социално и икономическо включване. По този начин се потвърждава първата и втората подтези на дисертацията, а именно че:

В теоретичен и практически аспект социалните иновациите могат да са успешен административен, образователен, социален и бизнес модел, а ползите от социални иновации са за всички ангажирани с включването на лица от уязвими групи в пазара на труда.

Потвърждаването на първата и втората подтези в дисертацията, потвърждава и главната теза, а именно- пазарът на труда следва и може да бъде много по-адаптивен към икономическите и социални промени, без това да поставя под риск основната роля на бизнеса по отношение неговото главно основание за съществуване- създаване на заетост и работни места за всички групи лица търсещи работа.

Устойчивостта на резултатите от приложените практики зависи от мотивацията за заетост на хората в неравностойно положение, които по някаква причина са демотивирани от ограничения поради:

- образователни затруднения: младежи с обучителни трудности, преждевременно напуснали училище, с ниска квалификация и др.
- икономически затруднения: хора зависими от системата за социално подпомагане, младежи, които са продължително безработни или бедни;
- социални пречки: хора, които се сблъскват с прояви на дискриминация; сограничени социални умения или рисково поведение;
- географски пречки: хора от отдалечени райони или в периферни зони; в райони спо-слабо развити услуги.

Въпреки, че понятието „практика“ се разбира по различен начин от различните организации може да бъдат идентифицирани няколко важни общи моменти, които

оформят основното разбиране за практиката в контекста на понятието социална иновация.

- 1) Социалните иновации са практика, която допринася за осигуряване на заетост на лица от уязвими групи – „Социални иновации за заетост“.
- 2) Социалните иновации са практика, която гарантира процеса на социалното включване при лица в риск от бедност и изключване – „Социални иновации, свързани със социално включване“.
- 3) Социалните иновации създават връзка между социално отговорните работодатели (социалните предприемачи) и лицата с увреждане, предоставяйки им шанс или възможност да започнат нова или да се върнат към трудовия пазар - „Социални иновации, свързани с предоставяне на социални услуги“
- 4) Социалните иновации променят посоката в обучението на социалните предприемачи, като съчетават традиционни методи на обучение (в класната стая), с дигитални елементи, създавайки нови социални иновации в образованието.

Прилагането на иновации трябва да започва с оценка на социалното им въздействие (и на риска), както и на съвместимостта със съществуващи социални политики.

В България такива проучвания са слабо застъпени (не само по отношение на социалните иновации) и това предизвиква опасения за по-ниска ефикасност.

Социалната основа на иновативно функциониране на пазара на труда не трябва да обхваща само инициативата на национално признатите социални партньори, а и да включва и други социални организации на по-ниски равнища.

Във връзка с това може да се посочи, че социалната база за формиране на политиките за включване в устойчива заетост на хората с различна степен на увреждане и прилагането на иновативни модели за формиране на трудови умения в България все още не е достатъчно мащабна, за да отрази интересите на широк кръг от заинтересовани лица.

Бъдещето ще продължи носи все повече ползи и печалба на иновативните предприемачи и това е посоката, в която се движи Европа. За да бъде изграден приобщаващ пазар на труда, следва да бъдат приложени приобщаващи практики за развитие на нови умения в подкрепа на заетостта на хората с увреждания, като в този процес активно се включват разнообразна група от заинтересовани страни. Това включва както хората от уязвими групи на пазара на труда, така и работодателите и публичните органи.

Социалните иновации са проектирани към бъдещето, т.е. те могат да са водещ модел/ инструмент, чрез който да бъде подкрепян пазара на труда от една страна, който от своя страна допринася за развитието на нови умения при лицата от уязвимите групи на пазара на труда.

Социалните иновации могат да са разглеждани и през призмата на настоящето, което означава, че те са индикатор на извлечени поуки от реализацията на предишни иновационни стратегии свързани със проявените слабости и липса на перспективност на тествани модели и практики.

Като се има предвид, че разработването на социалните иновации е дълъг, структуриран и труден процес, усилията в тази насока са ценни. Тъй като областта на иновациите не е приоритет само на правителствата, отделни системи и организации, за успеха на социалните иновации е необходим междусекторен и интердисциплинарен подход.

Цифровата трансформация все повече изисква нови начини за работа с уязвимите групи на пазара на труда, а социалните иновации не изключват технологичните иновации. Социалните иноватори следва да търсят и намерят уникални нови начини за свързване на икономическия растеж със социалната и екологичната отговорност и да прилагат нови методи на управление в комбинация с иновативни модели за подкрепа на благополучието на хората от групите в неравностойно положение.

Практиките за социални иновации следва да бъдат научно оценявани от академичните среди. По този начин ще бъдат насърчени и нови социални иноватори да разработват и прилагат идеи, които решават важни социални и икономически проблеми за обществото. Оценката на академичната общност за полезността на новите програмни модели би повишила и доверието в организациите, които вече са разработили и апробирали иновации, подпомагащи заетостта и социалното включване на уязвими групи хора на пазара на труда.

Бариерите пред заетостта на хората с увреждания са описани и анализирани, но за разлика от европейската практика, в България не се поддържа отворен регистър на социалните иновации и добри практики, а и такъв все още не е създаден.

Това ограничава възможността не само за трансфер на добри практики и социални иновации между различни организации, но и затруднява дейността те да бъдат изследвани, анализирани и да се мултиплицира техния ефект .

Дори когато социалните иновации се "провалят" на пазара, това е ценно знание, което трябва да се споделя. Неуспехите при въвеждането или трансфера на иновации от какъвто и да е вид или характер не трябва да се разглеждат единствено от гледна точка на самия неуспех, а трябва да се използват като източник на информация и да допринасят за създаването на устойчиви и жизнеспособни социални иновации.

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ.

След направените изследвания в теоретичен, методологичен и приложен план могат да се формулират приноси, до които се достига като пряк резултат от дисертационния труд.

1. В резултат на направения научно-теоретичен анализ е установена значима за съвременното изследване необходимост от функционални програми за обучение на лицата с увреждане, които да ги направят адаптивни към пазара на труда.
2. Въз основа на получените, от научното изследване, резултати е обоснована необходимостта от разработването и прилагането на програми за адаптивни и трудови умения, подпомагащи преодоляване на проблемите възпрепятстващи прехода на лицата с увреждане от безработица към заетост.
3. Представен е модел на програма за адаптивни и трудови умения при лица с психични интелектуални затруднения. В съдържателно отношение програмата поставя акцент върху развитие на умения /трудова навигация (дейности с „добавена стойност“).

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. **Mariela Bogdanova** , „CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR SOCIAL ENTERPRISES" Economics and Law ISSN 2682-972X Volume: II, Issue: I, Year: 2020, pp. <https://orcid.org/>
2. **Mariela Bogdanova**,“ SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AND SOCIAL INNOVATION. STIMULATING THE CREATIVE POTENTIAL OF PERSONS FROM VULNERABLE GROUPS ON THE LABOR MARKET", The Ninth International scientific conference - DIGITALIZATION OF SOCIETY - NEW MARKETING CHALLENGES, Macedonian International Journal of “MARKETING” No. 16 Skopje2022, ISSN 1857-9787
3. **Mariela Bogdanova**, "GLOBALIZATION AND THE IMPACT OF NEW TECHNOLOGIES ON THE ECONOMY AND THE LABOR MARKET" Economics and Management ISSN: 2683-1325 Volume: XIX, Issue: 2, Year: 2022, <https://orcid.org>
4. **Мария Кичева-Кирова, Мариела Богданова**, „ГЛОБАЛИЗАЦИЯ, НОВИ ТЕХНОЛОГИИ И ПАЗАР НА ТРУДА“, Списание“ Пирински книжовни листи „ Издание на ЧВУ „Колеж по туризъм” – гр. Благоевград, ISSN 2815-4541 (Online) PDF, Брой XIII http://cotur.bg/wp-content/uploads/2023/02/Pirinski_knjiovni_listi_final_2022.pdf

FACULTY OF ECONOMICS

MARIELA VASILEVA BOGDANOVA

**SOCIAL INNOVATION FOR THE INCLUSION OF VULNERABLE GROUPS
IN THE LABOUR MARKET**

ABSTRACT OF PhD THESIS

**Dissertation for the award of educational and scientific degree "PhD"
professional field 3.8. Economics**

**Scientific supervisor:
Prof. Dr. Maria Kicheva-Kirova**

BLAGOEVGRAD, 2023.

The full volume of the dissertation is 167 pages . It consists of an introduction, an three chapters, a conclusion. It includes also an appendices. The list of references contains - 132 titles (in Bulgarian, English and Russian). The text of the dissertation includes 13 tables, 8 scheme, 52 diagrams and 2 graphs. These lists are given at the beginning of the dissertation.

The defense of the PhD thesis will take place on .....2023 at .....hours in hall .....of the
Faculty of Economics.

The materials for the defence are available at the Department of Economics, Faculty of Economics,
Neofit Rilski University, Blagoevgrad.

I. GENERAL CHARACTERISTICS OF THE DISSERTATION

Innovations have an important role in boosting economic growth and labour market competitiveness. They allow businesses to develop new products and services, improve existing ones and create new markets. Recent economic changes include new technologies, processes, markets and theories. The changes come also under the pressure of various crises that need to be addressed.

Currently, both the public and private sectors are focusing on innovation. The definitions of innovation have changed over time to successfully match the processes and technologies that create them. The increasing connectivity between countries and organisations also provides the social dimension of globalisation. New technologies are transforming occupations and creating a new labour market as part of ongoing transformations. Technological developments, new organisational models, ageing population trends and the transformation of European markets require a demand for new forms of flexible employment that will help to find a balance between work, personal life and new opportunities for people, including disabled people and elder workers to enter more quickly or to remain in the labour market.

Social innovation is an important new area that should be encouraged and explored. This type of innovation mobilises the potential of social entrepreneurs to find new solutions and ways of meeting social needs that cannot be adequately met by the market or the public sector (COM(2010) 546 final). In the general context of the concept, innovation is not defined as an entirely new field of research. There is a wide variety of research in the economic literature, but most research approaches focus mainly on innovation at the organisational level, the innovation process and human factors.

In this study, broader boundaries are set due to the extensive literature and different approaches to identify and define social innovation. The research methodology in this study raises various issues that have traditionally remained unmentioned by markets and other non-market institutions.

The approach chosen for the implementation of the study focuses on the application of social innovation as a tool to support disadvantaged groups in expanding their opportunities for labour market integration.

This includes not only economic and social factors, but also social changes that enable innovations that increase the adaptability and employability of people with disabilities to participate in the labour market.

In a rapidly changing market and restructuring process, not only vulnerable groups but also the social and solidarity economy sector will increasingly need stronger support to meet new labour market challenges. Both the process and the method of developing social policy beyond the scope of the Social Assistance and Social Transfers Act is important, thus responding to the needs and specific problems of people who find it difficult to enter the labour market or who remain hard to reach.

These new approaches should help to shape the resilience and work skills of people with disabilities (groups disadvantaged in the labour market) and help to broaden understanding of the nature and role of social entrepreneurship as part of the social innovation process.

1. Object and subject of the study

The object of the research is social innovations aimed at the labour market, which includes the process from a general understanding of the concept of "innovation" to the rethinking of social innovation as a process (sharing ideas, processes, technologies, as well as the specific training required for the professional and occupational adaptation of persons with disabilities to the working environment).

The subject of the study is social innovation in the process of inclusion of vulnerable groups in the labour market (social innovation that has the potential to provide the necessary support for building work skills and employment of persons who fall within the definition of "vulnerable" in the labour market).

2. Aim and objectives of the dissertation

The aim of the research work is to establish the role and importance of social innovations in achieving a faster transition from unemployment to employment for disadvantaged groups in the labour market.

The above formulated goal is achieved by fulfilling the following tasks:

First – To identify key issues that prevent disadvantaged groups from entering the labour market.
Second- To propose possible/alternative approaches, methods and solutions to achieve greater efficiency in the process of integrating disadvantaged groups into the labour market.
Third – To identify the opportunities for applying social innovations and promoting social inclusion and employment of disadvantaged groups in the labour market.

4. Research thesis

The thesis of the study is that labour markets need to respond better and faster to economic and social changes without undermining the core role of business - job creation. Testing this thesis is important because businesses and labour markets are to a lesser extent subject to administrative controls aimed at ensuring full employment.

5. Time frame of the study

The time horizon of the study is the period 2013¹-2022, taking into account the availability (specificity and context) of statistical and other data on the topic of social innovation and the social and solidarity economy.

6. Methodical toolkit

The following scientific methods were used in conducting the study:

In the first phase (documentary) - study of the scientific literature on the topic "innovation", comparative analysis, graphical and tabular summary, regarding the labour market trends, data in reports and forecasts, strategic documents (national and European), legislation and labour statistics, analysis of the labour market development in Bulgaria.

Additional data were used for the purposes of the study: available official statistical and administrative data, which are essential for determining (measuring) the level of employment (basic economic and social indicators) of disadvantaged groups in the labour market.

In a second phase, documentary research was enriched with qualitative information through exploratory fieldwork.

- Validation of a program model (program model) for the formation of adaptive and employability skills in people with disabilities (vulnerable groups on the labor market) and pilot testing of an innovative educational model for training social entrepreneurs.

---

¹ Research and analysis of the social economy in Bulgaria until the adoption of the Social and Solidarity Economy Enterprises Act (prom. 91 of 2 November 2018, amend. SG 17 of 26 February 2019, amend. 24 of 22 March 2019, suppl. 17 of 25 February 2020)

The implementation of a model programme (programme model) for the formation of adaptive and work skills in people with disabilities (vulnerable groups on the labour market) is in the period June 2020 - December 2021 and covers 32 participants with disabilities aged 18 to 60 years.

- The pilot testing of the innovative training system was conducted in the period September 2020 - February 2021 and covered 219 students from 11 secondary schools in Blagoevgrad region.

The implementation of the specific tasks and the realization of the main objective of the study were carried out through theoretical-empirical and statistical methods.

The applied methods of **analysis, summarization and systematization** of statistical and administrative information from various sources, scientific publications of Bulgarian and foreign authors on the topic are used to achieve the quality of the analysis, as well as for a more in-depth argumentation of the theses, results and conclusions.

The following economic and social variables are analyzed and can be summarized as follows:

1. **Employment**- the variable has a significant impact on the integration of disadvantaged groups in the labour market, as it directly affects the employment issues of different groups.
2. **Unemployment** - the variable is related to disadvantaged groups in employment as it is a negative factor in staying out of the labour market for long periods of time, including in terms of loss of skills
3. **Demographics** - under the statistical assumptions of a declining working age population in Europe and in Bulgaria, this variable leads to increasing pressure on public finances (social services and social transfers).
4. **Disability** - the variable is valid due to the degree and type of disability and is relevant for employment, social policy and the right to work.
5. **Innovation /social innovation/-** the variable is directly dependent on the regulatory framework and the environment that provides people (entrepreneurs) to realize their full business potential.

The methods of summarization, analysis, evaluation and conclusions are used both in terms of social added value and the results of an implemented model of a program for the formation of work skills in persons with mental disorders and intellectual disabilities, and in terms of an applied model for training social entrepreneurs.

In the analytical part, an approach based on the theory of innovation for change is undertaken.

7. Sources of information.

The research is based of the:

- Official, publicly available data are used in the data analysis.
- Employment Agency databases,
- Ministry of Labour and Social Policy, Register of Social Enterprises,
- National Statistical Institute, Business Statistics Information System
- Information System for Management and Monitoring of EU Funds in Bulgaria 2020 (ISMS 2020).
- Statistical Office of the European Union.- Eurostat
- Official website of the European Commission
- Official website of the European Parliament

8. Limitations

A major limitation in the analysis is related to the general lack of statistical data on the subject of the study - Social innovations for inclusion of vulnerable groups in the labour market.

Much of the research in this area is based primarily on data and findings from specific European and national project practices. This leads to a certain distortion and fragmentation of the information infrastructure. There is also the problem of lack of data in Bulgaria, where no database on social innovation exists.

Constraints due to the COVID-19 pandemic have delayed the practical implementation of the Adaptive Work Skills for People with Disabilities programme model to some extent, but have not had a significant impact on the outcome.

The author considers it appropriate to express her gratitude to her supervisor for the support provided during the writing of the dissertation, to her colleagues from the Department of Economics for their useful opinions and consultations, and to the South-West University "Neofit Rilski"-Blagoevgrad for their assistance and support.

II. STRUCTURE OF THE DISSERTATION

The dissertation is structured in introduction, three chapters, conclusion, 2 appendices. The main text of the dissertation includes 13 tables, 8 diagrams, 52 charts and 2 graphs. The the bibliography covers 132 sources.

Table of contents:

INTRODUCTION

CHAPTER ONE. THE NATURE OF INNOVATION AND THE LABOUR MARKET

1.1 THE CONCEPT OF "INNOVATION"- A KEY ARGUMENT IN ECONOMIC THEORY

1.2. INNOVATION SYSTEM AND INNOVATION APPROACHES

1.3. SOCIAL INNOVATION AS A CONCEPT AND SYSTEM

1.4. THE ROLE OF THE SOCIAL ECONOMY IN THE SOCIAL INNOVATION PROCESS

1.4.1 Prospects for social innovation and social enterprises

General conclusions from chapter one

CHAPTER TWO. SOCIAL INNOVATION - A MODEL FOR INCLUSIVE EMPLOYMENT FOR PERSONS WITH DISABILITIES

2.1. INSTITUTIONAL ASPECTS AND POLICIES TO SUPPORT EMPLOYMENT

2.1.1 Labour market, employment and unemployment

2.1.2 Unequal groups in the labour market

2.2. BARRIERS TO THE EMPLOYMENT OF PERSONS WITH DISABILITIES

2.3. CHALLENGES TO THE EMPLOYMENT OF PEOPLE WITH DISABILITIES

2.4. SOCIAL INNOVATION- AS AN INTEGRATED TRAINING MODEL FOR INCLUSIVE EMPLOYMENT FOR PEOPLE WITH DISABILITIES

2.4.1 Principles, methods and approaches to programme development

2.4.1.1. Principles, methods and approaches in developing skills development programmes for people with disabilities

2.5. DESCRIPTION OF AN APPLIED MODEL OF A JOB SKILLS DEVELOPMENT PROGRAM FOR PERSONS WITH MENTAL DISORDERS AND INTELLECTUAL DISABILITIES

2.5.1 The need for the development and implementation of adaptive and work skills programmes for people with mental disorders and intellectual disabilities

2.5.2. The need to implement innovative models and programmes for the development of entrepreneurial skills in young social entrepreneurs (innovators)

2.5.3 Presentation of applied models of programmes for development of work and entrepreneurial skills

2.5.3.1 Presentation of an applied model of a programme for the development of adaptive and employability skills in persons with mental disorders and intellectual disabilities.

2.5.3.2 Presentation of an applied model of a programme for the development of entrepreneurial skills through an innovative training system

2.5.4. Expected benefits of introducing a model adaptive and work skills programme

General conclusions from chapter two

CHAPTER THREE. PRACTICAL APPLICATION OF SOCIAL INNOVATION

3.1. PRESENTATION OF THE RESULTS OF A TESTED PROGRAM MODEL

3.1.1. Data and analysis of participant groups by age, type of disability, labour market status and level of education.

3.1.2. Assessment of outcomes by participant groups

3.1.2.1. Initial assessment of the group of participants with mental and behavioural disorders.

3.1.2.2 Interim evaluation of the group of participants with mental and behavioural disorders

3.1.2.3 Final assessment of the group of participants with mental and behavioural disorders.

3.1.2.4. Initial assessment of the group of participants with intellectual disabilities

3.1.2.5 Interim assessment of the group of participants with intellectual disabilities

3.1.2.6. Final evaluation of the group of participants with intellectual disabilities

3.1.3. Analysis of post-model programme outcomes

3.1.3.1. Linking the success of the skills development programme to employment opportunities

3.1.3.2. Summarize post-program outcomes to identify inclusive employment opportunities

3.1.3.3. Comparative data on the number of people willing to be employed (work) at the beginning and at the end of the programme model implementation period.

3.2. PRESENTATION OF THE RESULTS OF AN APPLIED MODEL OF AN INNOVATIVE TRAINING SYSTEM FOR SOCIAL ENTREPRENEURS

3.2.1. Summary evaluations from the pilot testing of a social entrepreneurs training model conducted between September 2020 and February 2021

Overall conclusions of chapter three

Conclusion

References

Appendices 1

Appendices 2

III. BRIEF CONTENT OF THE DISSERTATION

CHAPTER ONE.

THE ESSENCE OF INNOVATION AND THE LABOUR MARKET

Chapter one of the dissertation explores the essence, meaning and definition of innovation and social innovation. Innovation plays an important role in stimulating economic growth and labour market competitiveness. Through innovation, businesses develop new products and services, improve existing ones and create new markets. The European Union recognises the importance of innovation in fostering economic growth and competitiveness and is taking an approach to improving policies and programmes to support innovation and entrepreneurship.

Improving entrepreneurial skills, developing the social economy and creating sustainable jobs for people with disabilities is an important aspect of innovation to support the labour market. Innovation creates new business opportunities that lead to the creation of new jobs and the expansion of existing ones.

Innovation policy is an important factor in stimulating economic growth and creating better jobs. Social innovation is an important new area that should be encouraged and explored. This type of innovation mobilises the potential of social entrepreneurs to find new solutions and ways of meeting social needs that cannot be adequately met by the market or the public sector. Given the nature and dynamics of the processes taking place in the common market, various concerns about the labour market outlook naturally arise.

The historical overview of changing perceptions of innovation is traced in the literature through the first examples of innovative solutions with social relevance being found as early as the 17th-18th centuries. There is a wide variety of research in the economics literature, but most research approaches focus mainly on innovation at the organizational level, the innovation process and human factors.

The concept of "innovation " in economic theory examines its becoming the main argument of most economic theories from the 18th to the 20th century. In terms of specificity, "innovation" is considered in its relation to the concept of "change".

Comparisons are made of the meaning of the term from its first appearance in the European social sciences in the nineteenth century (etymologically related to the Latin word "innovatio" - renewal, change, movement in a particular direction) through its relevance to the various scientific disciplines

that approach the concept through its meaning.

An overview of changing perceptions of innovation is presented through a historical review of economic science, through the ideas in the writings of scholars such as Joseph Schumpeter, Adam Smith, David Ricardo, John Stuart Mill, Arthur Pigou, John Keynes and others. Their views and theories, though the subject of much criticism, controversial commentary, and even attempts to refute them, continue to be examined today, highlighting the importance of innovation in economics and economic development through

- Focus on an economy where "innovation creates prosperity" (Joseph Schumpeter).
- The principle of "more good" (welfare, happiness) for more people" - as a possible new model for a more equitable redistribution of wealth in society (John Stuart Mill)
- Defining concepts related to unemployment (John Maynard Keynes).

The issue of solidarity is also under consideration. As a foundation of the existing social order, it has been developed by many authors including Pierre Leroux (1797- 1871) , Léon Victor Bourgeois (1851-1925), David Emile Durkhem (1858-1917) and others.

Cooperation theory is recognised as part of the general theory of economic and social development, which is used to explain new trends, phenomena and processes. The role of cooperation and solidarity in modern society can also be fully explained from a scientific point of view.

Innovation systems and approaches are also an essential object of analysis. The interactive nature of innovation, with an emphasis on knowledge, is at the heart of the systems approach to innovation research. The approach to looking at the innovation process is that it is part of a larger process that makes economic sense. The innovation system is seen as a set of participants, such as firms, organisations and institutions, that interact to generate and disseminate useful knowledge. Institutions can also be seen as a shared set of established practices, rules or laws that govern the relationships and interactions between people inside and outside the organisation. One of the most common approaches to the study of innovation systems is based on Freeman's model, which views innovation systems as "networks of public and private institutions that initiate, introduce, modify and diffuse new technologies through their activities and interactions" (National Innovation Systems, OECD, 1997).

Successful innovations create different opportunities and require different structuring. This has some impact as an innovation may be suitable for different types of organisations. The fact that the innovation process is characterised by specific novelty requires the application of a broad toolkit to study the innovation process and a new context in which different ideas can be integrated in a qualitatively new way, building on already known propositions. This also applies

to social innovations that contribute to the inclusion of vulnerable groups in the labour market.

The notion of social innovation as a concept and a system is based on the understanding of the development and introduction of new or significantly improved services, processes, ways of interaction or new organisational models in social practice. "Systemic change is the ultimate goal of social innovation. This change typically involves the interaction of many elements: social and business models, laws and regulations, data and infrastructure, and entirely new ways of thinking and acting" (Murray, R., Caulier-Grice, J., & Mulgan, G. 2010).

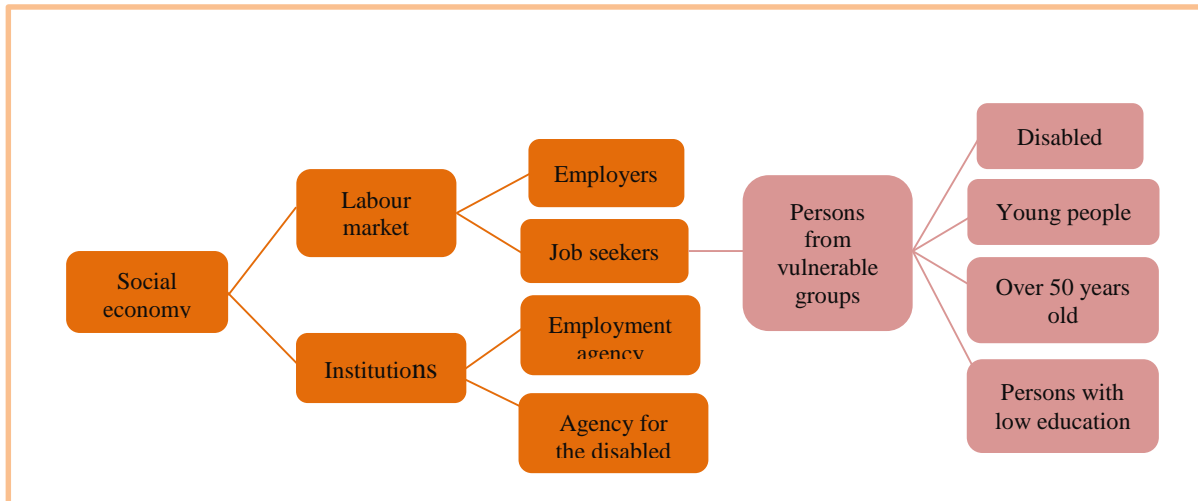
In the approach adopted to study social innovations for the inclusion of vulnerable groups in employment, labour is seen as a key element (activity) in the social system that contributes to the achievement of social goals through the creation (addition) of value. The concept of social innovation focuses on ideas and solutions that create social value, regardless of where they come from, and on the process of their creation. Some definitions of social innovation are specific, while others are very broad and include examples of projects and organisations. This is partly due to the fact that social innovation has no clear (fixed) boundaries.

The development perspective of social innovation should not be seen as the only way in which socio-economic actors can find solutions to social problems. In the process of exploring innovation and labour, there is a growing consensus among stakeholders that labour issues, social policy and legislation should be evidence-based. In this respect, it should be noted that social innovations are still being tested (mostly on a small scale) and new research based on the results of implemented social projects could provide new evidence on their viability. Successful ideas and models should therefore be monitored and applied on a larger scale.

The final stage of the theoretical analysis is to determine the role of the social economy in the process of social innovation.

Through its functional structure, the social economy supports processes of social and economic inclusion, builds sustainable business models, respects shared values related to social progress, applies the principles of solidarity and responsibility, and reinvests revenues from economic activities for various social purposes.

The elements of the social economy and its relationship to supporting the vulnerable in the labour market can be depicted as follows .

*Scheme 1. Elements of a social economy
Source: Own elaboration*

The social economy and entrepreneurship are sustainable models based on different concepts such as the 'third sector', 'social purpose enterprises' and the 'solidarity economy'.

In the literature, the role of externalities is considered an important factor that has a strong impact on innovation. Processes of social innovation are described in relation to the labour problems of vulnerable groups and individuals. The emergence of terms and categories such as social entrepreneurship, social economy and social innovation provides employment opportunities for vulnerable groups, and makes social economy actors important participants in economic life.

By their very nature, social enterprises should not be limited to and regarded only as enterprises for people with disabilities. Considering the potential and advantages of the social economy, it should be noted that on the one hand social enterprises are not alone in being able to offer a solution to all problems, but on the other hand the main challenge for social enterprises is to prove their ability to be equal partners in solving important social problems, and innovation and flexibility are their key characteristics (National Concept for the Social Economy 2011).

A link between social innovation, the social economy and the labour market can be found not only through the development of legislation, but also through employment opportunities for disadvantaged groups and the labour market.

In a context of labour shortages and an ageing population, the social participation of people with disabilities through their integration into the labour market is important. Some of the good practices implemented by social enterprises are "tools" for finding work, while others offer work (but always outside the free labour market).

The statistical survey of social enterprises in Bulgaria was launched in 2013 with the main objective to identify enterprises in the social economy and to provide information on certain indicators of social enterprises in the country. With the adoption of the Law on Social and Solidarity Economy in Bulgaria, the subjects, conditions and procedure of the social enterprises' activity are clearly defined (Article 1 of the Social and Solidarity Economy Act).

The methods for assessing the social impact of social enterprises' activities help to define more clearly the social added value and to apply a common approach to all social enterprises to objectively measure the economic and social environment and the direct and indirect impact of activities on society. Considering the potential and advantages of the social economy, it should be noted that on the one hand social enterprises are not in a position solely to offer solutions to all problems, but on the other hand the main challenge for social enterprises is to prove their ability to be equal partners in solving important social problems, and innovation and flexibility are their key characteristics (National Concept for the Social Economy 2011).

Based on the theoretical analysis made in the first chapter of the dissertation the following conclusions are drawn:

Firstly, based on European, national and regional data, the central importance of social innovations for supporting vulnerable groups in the labour market emerges.

Second, managing social innovation requires good preparation, will and systematic action. The implementation of social innovations with a focus on addressing employment and labour market issues is influenced differently by social and economic variables at different levels.

Third, in relation to interest in the potential of social innovation to support vulnerable groups in the labour market, there is still a lack of sufficiently sustainable approaches to support social innovation in line with local challenges.

In this context, social innovation in employment support is likely to be an increasingly important factor in helping vulnerable groups in the labour market to move more quickly from unemployment to employment.

Providing a sustainable and enabling environment for the social economy will continue to bring benefits leading to greater social impact in terms of saving public resources and reducing the social costs associated with long-term unemployment.

CHAPTER TWO.
**SOCIAL INNOVATIONS - A MODEL FOR AN INCLUSIVE EMPLOYMENT
PROGRAMME FOR VULNERABLE GROUPS IN THE LABOUR MARKET**

Chapter two of the dissertation traces the main trends in the field of social innovation as a model of inclusive employment. In addition, the following research sub-theses are posed and examined :

The first concerns the potential of social innovation. Social innovation can represent administrative, educational, social and business models in terms of theory and practice.

The second concerns how social innovation can be effective in including disadvantaged groups in the labour market.

In the first part, the analysis focuses on the institutional aspects of employment support for disadvantaged groups in the labour market, drawing on economic and social variables.

1. Employment- variable has a significant impact on the labour market integration of disadvantaged groups as it directly affects employment issues of different groups.
2. Unemployment- this variable is associated with disadvantaged groups in terms of employment due to the negative impact of prolonged absence from the labour market, including in terms of skills loss.
3. Demographics - the perception of statistics on the decline of the working age population in Europe and Bulgaria leads to this variable putting pressure on public finances (social services and social transfers).
4. Disability - the variable is valid due to the degree and type of disability and is related to employment and social policy as well as the right to work of all people.
5. Innovation/social innovation - this variable depends directly on the regulatory framework and environment provided for people (entrepreneurs) to realise their full business potential.

At the same time, the existing legal framework is being analysed in order to create an environment in which people with disabilities can be as independent as possible and to guarantee their rights to social protection, appropriate social services, education, training and a suitable working environment.

When referring to labour market adaptation in this context, it should be noted that this is an ongoing process and that the models applied offer opportunities to improve employment, including in terms of the skills needed by vulnerable groups in the labour market.

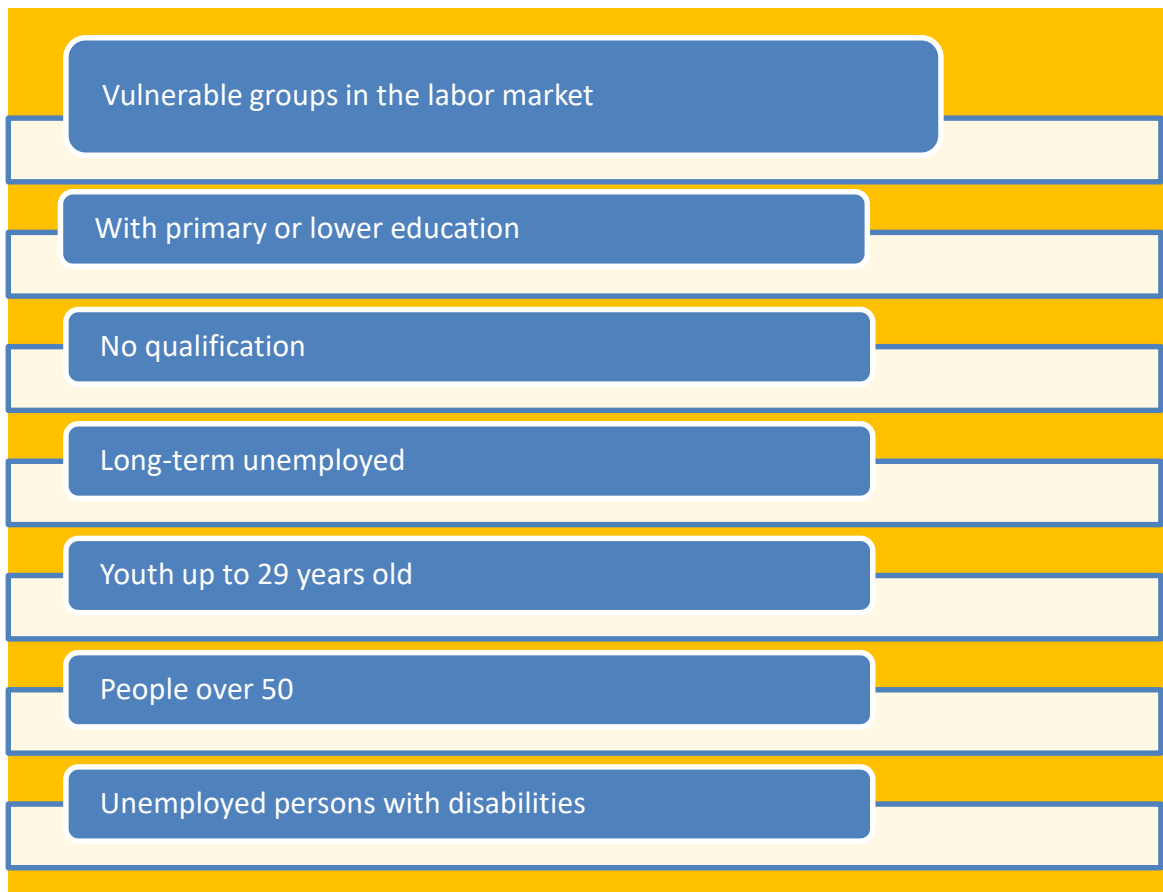

The implementation of national policies and measures relating to the integration of people with disabilities into the labour market should be carried out with the understanding that this process is also not unilateral. Among the indicators of good development of the labour market is the unemployment rate, which is monitored by the Employment Agency, the National Statistical Institute, the Business Statistics Information System and Eurostat, the statistical office of the European Union.

Vulnerable groups are a priority, but the focus is on preventive and innovative labour market policies and approaches. It is important to note that disadvantaged groups in the labour market do not equate to at-risk groups, who need primarily social support.

By definition, 'disadvantaged groups in the labour market' are groups of unemployed people whose competitiveness in the labour market is not strong, e.g. Unemployed young people, unemployed young people with permanent disabilities, unemployed young people who have completed their training in social institutions, long-term unemployed, unemployed people with permanent disabilities, unemployed single parents (adoptive parents) and unemployed mothers (adoptive mothers) whose children are unemployed up to the age of three, persons serving imprisonment, unemployed persons aged 50 and over, unemployed persons with vocational qualifications below the level of basic education, other unemployed persons" (Employment Promotion Act, additional provisions § 1.,4a)

The specificity of the subgroups, given the definition of a vulnerable group on the labor market, can be represented by the scheme below:

Scheme 1: Vulnerable groups on the labor market

Source: Own elaboration

This is a very broad category and when subgroups within it are more clearly defined, others who are more vulnerable to social exclusion and at risk of poverty can be identified. These groups can be made up of both vulnerable and non-vulnerable people, allowing for a clearer identification of problems. Distinguishing the subgroups within the groups in an unequal (vulnerable) position on the labor market is important for a better understanding of the problems and the need for changes in the labor market integration policy.

The policy of the Employment Agency for active participation in the labor market gives priority to groups of unemployed who are disadvantaged in the labor market, i.e. those defined in the additional provisions of the Employment Specialty Act. Distinguishing subgroups within disadvantaged (vulnerable) groups in the labor market is important for a better understanding of the problems and the need for policy change in the field of integration in the labor market and in education, but it is even more important and what social innovators want to achieve in social life and society in general.

Without underestimating the problems regarding the inclusion of all groups in the labor market in sustainable employment, the **second part** analyzes the obstacles and challenges to the employment of people with disabilities.

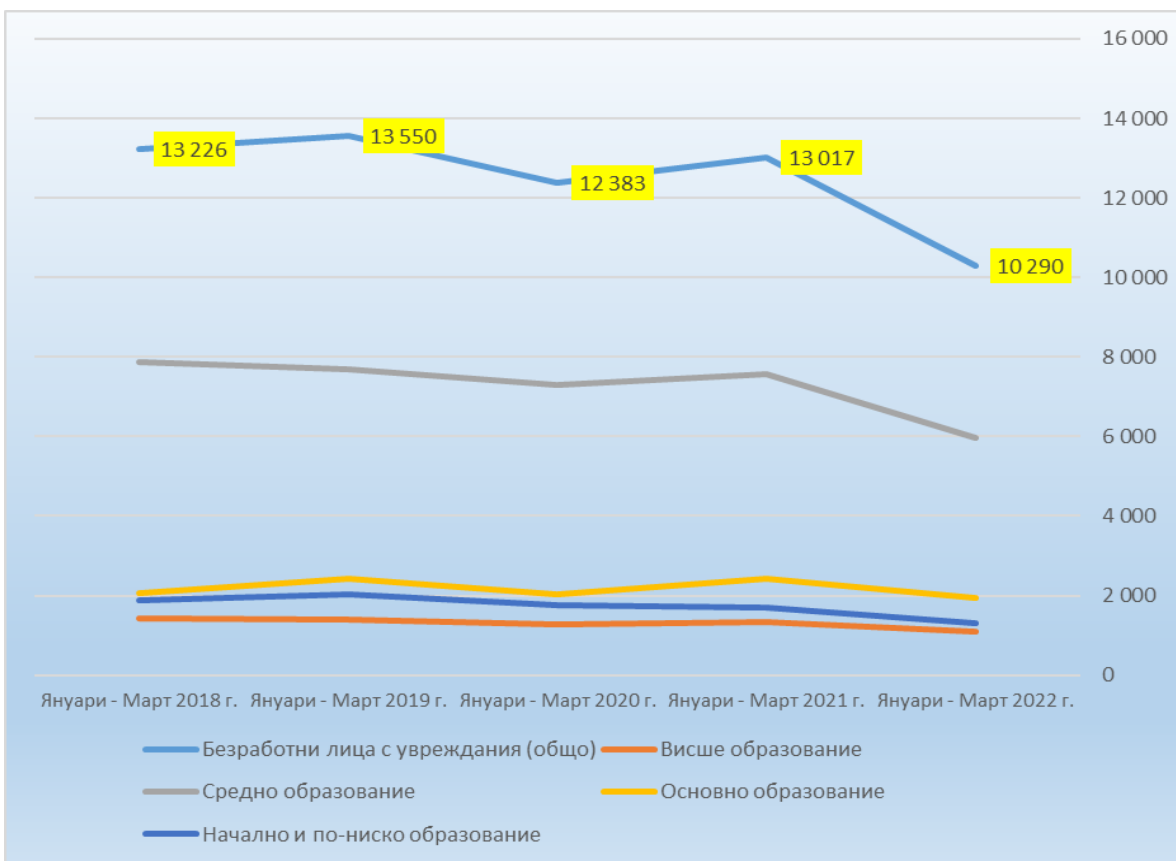
Policies to support people with disabilities are based on specific strategies and involve a wide range of stakeholders from the public and private sectors. The inclusion of disabled people in the labor market is an important objective of the employment policy. Unemployment, structural changes in the economy and an inaccessible architectural environment are more significant obstacles to the economic and social acquisition of this group of persons than production itself. The inclusion of this vulnerable group in the labor market is an essential tool for inclusion and essential for their social and economic inclusion.

According to NSI data, people who have at least one type of permanent health impairment and/or a permanently reduced working capacity face various restrictions on working hours, the type of work they can do and the duration of working time. On the labour market, their employment opportunities are still limited. Low levels of education and difficulties in participating in the labour market contribute to income inequality, poverty, social exclusion and isolation of people with disabilities.

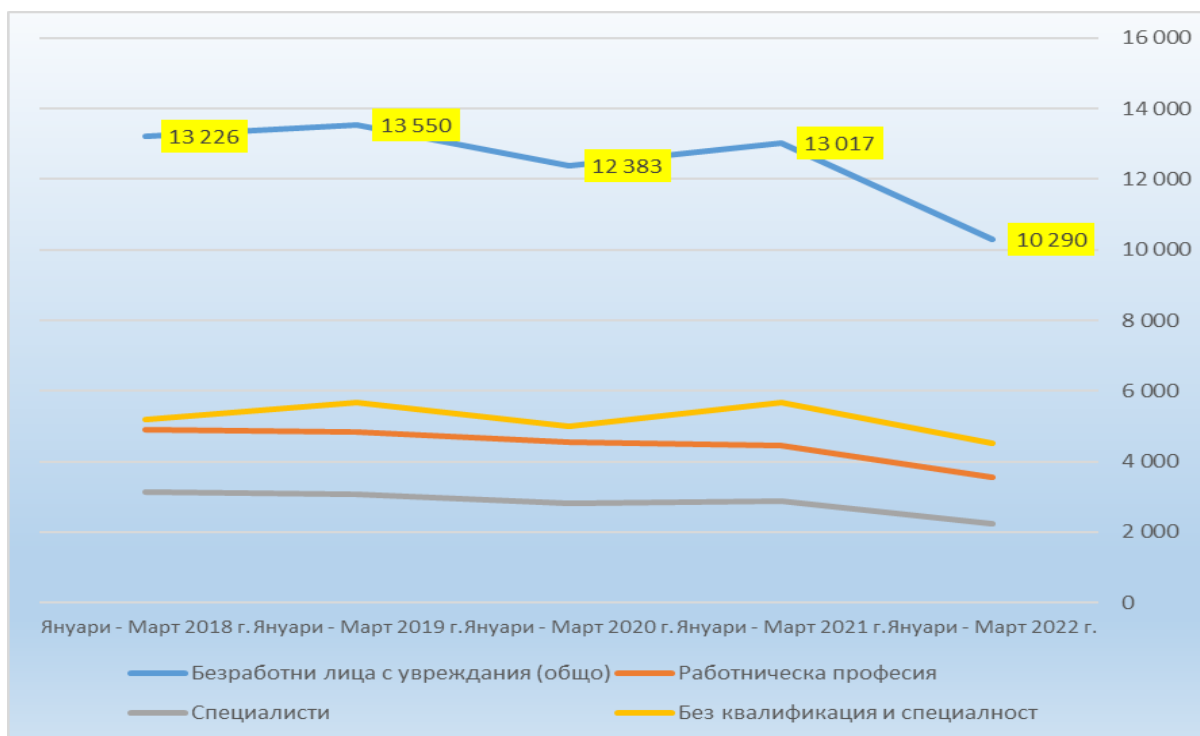
Administrative statistics show that the proportion of registered persons with disabilities remains stable or is increasing, although the number of registered unemployed persons is decreasing each year. This is due to the barriers to labour market integration that slow down the transition of this vulnerable group to employment.

The dynamics of the different groups of unemployed persons with disabilities (by education) follow the general dynamics of the movement of unemployment of persons with disabilities. The cumulative effect of factors such as low or average levels of education and qualifications, lack of skills and existing health problems makes this vulnerable subgroup highly uncompetitive on the labour market.

The analysis of the dynamics in the number of unemployed persons with disabilities by education and occupation (by quarter for the period 2018 - 2022) is graphically presented in the following two graphs.

*Chart1 Dynamics of the unemployed in the first quarters of the last five years (by education)
Source: Own elaboration based on Employment Agency data*

*Chart 2 Dynamics of unemployed persons with disabilities for the first quarters of the last 5 years (by profession)
Source: Own elaboration based on Employment Agency data*

A major challenge in addressing the issue of employment of people with disabilities is to provide jobs for the unemployed of working age not only through employment programmes but also by involving them in appropriate forms of training.

Local policies also have an important role to play in improving the process of employing people with disabilities. This is because local labour market actors can better assess and identify skills needs and/or social innovations, and can also be more creative in finding local solutions to address skills mismatches, including through the active role and participation of people with disabilities. In European law, employment is an important element of the process of ensuring equal opportunities.

Chapter two concludes with an analysis of social innovation as an integrated model, with a focus on training and inclusive employment programmes for people with disabilities. The Human Resources Development Operational Programme (2014-2020) is one of the main instruments for providing funding to improve the skills of vulnerable groups and to address the problems related to their professional integration into the labour market.

Over the years, various support projects have been implemented with EU funds, aimed at improving knowledge and skills, enhancing the employability of people belonging to vulnerable groups on the labour market, developing education and training systems and promoting social inclusion. Developing and implementing social innovations that support the skills of people with disabilities with 'added value' in the labour market requires an objective consideration of the needs of all stakeholders involved in the process. The development of vocational skills for vulnerable groups in the labour market outlines new features of programmes, and also focuses on adaptive capacity and employability skills as a means of personal development for persons with disabilities.

The application of new methods and new approaches to address existing social problems that hinder the labour market participation of these disadvantaged groups is the focus of the development of programmes aimed at improving individual work performance (employment outcomes), preventing institutionalisation and promoting the social and economic inclusion of people with disabilities.

To achieve the goals of equal opportunity and preventing exclusion, innovative programme models can provide new perspectives on working with people with different types and degrees of disability.

The analysis also covers the need to implement innovative models and programmes to promote entrepreneurship among young social entrepreneurs (innovators). New approaches to training

social entrepreneurs are also considered an important factor in the development of new social innovators. This will enable young people to develop entrepreneurial skills, innovative thinking, successful teams and individual decision-making that will enable them to run successful social enterprises. At the same time, capacity building for social enterprises will be stimulated.

This also contributes to solving social challenges by facilitating the development of an ecosystem of social entrepreneurship and innovative solutions. All this can also be achieved by introducing innovative training systems that combine traditional training methods with digital elements to meet the needs of prepared future young social entrepreneurs.

Based on the methodology identified in Chapter Two, the following main conclusions are drawn

First and foremost, social innovations to support vulnerable groups in the labour market are new or significantly more innovative ways to address social and economic problems related to the employment of people with different degrees of disability.

Secondly, social innovations are applied both in terms of the means used and the objectives set (what and how to be implemented), taking into account the specific needs of certain social groups. Due to the ambiguity of the term 'social', innovative actions to achieve socially relevant outcomes, including in relation to labour and employment markets, require flexibility, dynamism and continuity. Social innovation contributes to improving the employability of vulnerable groups and to accelerating the labour market adjustment of people with disabilities.

Third, the available administrative information does not contain sufficiently detailed information conditioned by variables other than 'vacancy/job advertisement', 'employment/unemployment' to provide sufficient detail in determining skills and competences related to labour market demand (recorded and reported).

Broadening the discussion to include more stakeholders on labour market imbalances and on increasing employment opportunities for vulnerable groups (especially with regard to people with disabilities) will not only contribute to improving labour market processes, but also strengthen the role of the social economy (social entrepreneurs) in the process of social innovation.

This analysis provides the necessary evidence to confirm the research sub-theses set out in this chapter, namely that **social innovation can represent administrative, educational, social and business models in terms of theory and practice.**

Social innovations are important in the process of identifying, engaging and adapting vulnerable groups and provide employment opportunities in social and traditional enterprises.

An inclusive approach is needed to foster a holistic process to develop and implement social innovation as a model for inclusive employment.

CHAPTER THREE.

PRACTICAL APPLICATION OF SOCIAL INNOVATIONS

The **third chapter** of the dissertation presents the results of the practical application of social innovations. It presents the results of two program models tested in practice.

The first is a program model for adaptive and work skills in persons with disabilities. The data and results from the practical application of the model, analysing the progress outcomes of 32 adults of working age from 18 to 60 years inclusive, with different degrees and types of disability/disability. Individuals over the age of 60 are not included in the data analysis. The reason why the programme is implemented among persons with disabilities in residential services is that the target group is naturally formed.

The second is a program model of an innovative training system for social entrepreneurs.

The testing was carried out between September 2020 and February 2021 and 219 students from 11 schools participated in the model in Bulgaria.

The scope of application of the two programme models is limited to one specific region-Blagoevgrad. The results are therefore not representative for the country as a whole, but can be used as a starting point to identify potential social innovations to support people with disabilities in the labour market or as a basis for broader future research.

The interpretation of the results is based on a qualitative and quantitative approach, using arithmetic means.

Initial data are individualized, with subsequent interim and final aggregation to track progress, for participants in the specific program model applied. Narrowly professional terminology was not used due to the multidisciplinary structure of the teams involved in the programmes.

The results after the application in practice of the two program models can be drawn to the following main conclusions:

I.First program model for adaptive and occupational skills in persons with disabilities.

In order to analyze the impact of the program model on the formation of adaptive and work capacity, the participants are distributed as follows:

By age :

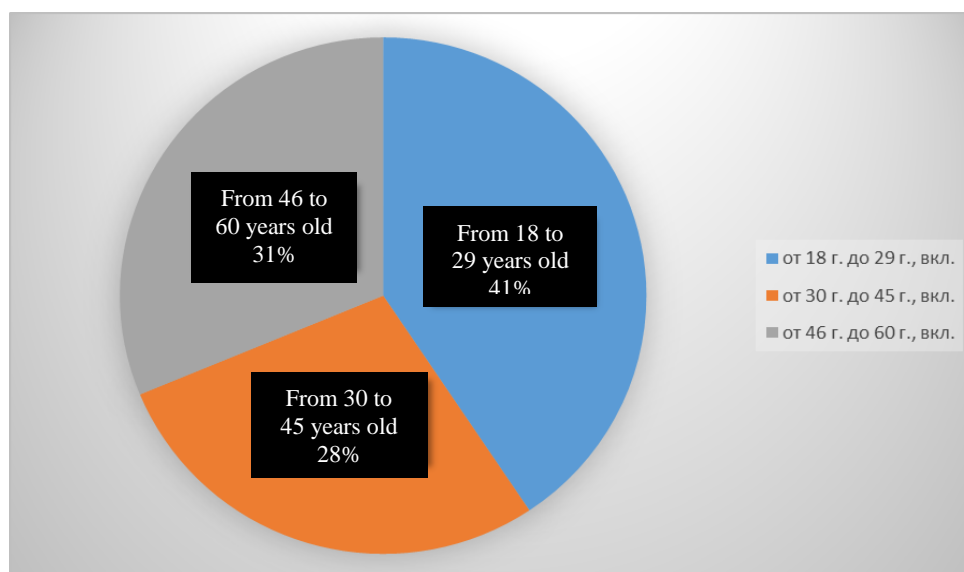
Group 1 - aged 18 to 29 inclusive - 13 participants

Group 2 - aged 30 to 45 inclusive - 9 participants

Group 3 - aged 46 to 60 inclusive - 10 participants

The age distribution is roughly even across the three predefined age groups.

The age distribution (in %) of the programme target group is shown by Diagram 1.

Diagram 1. Distribution of the groups of persons included in the program by age (in%)

Source: own elaboration

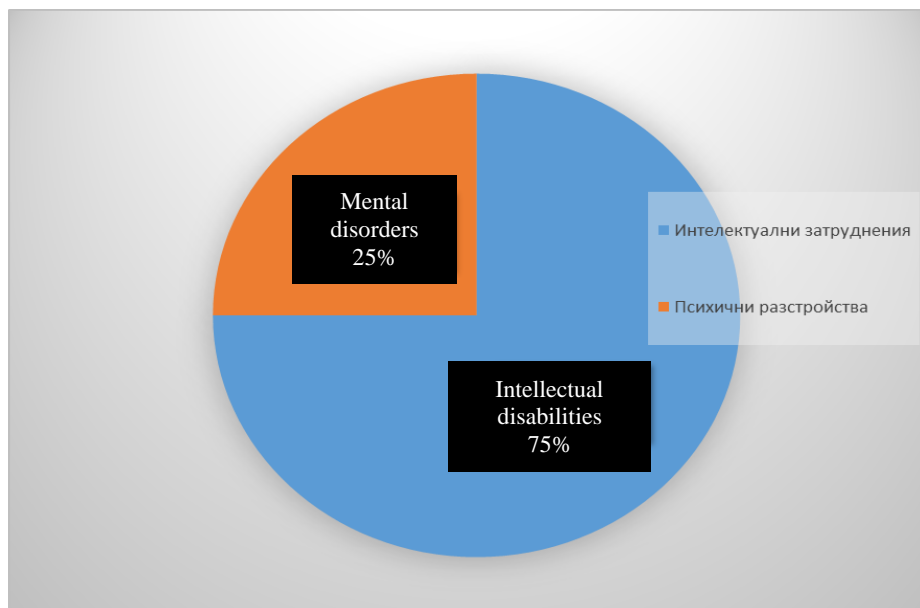
According to the type of disability

The division of the participants according to the type of disability is necessary due to the specific characteristics of each of the groups.

- Persons with intellectual disabilities – 24 participants
- Persons with mental disorders – 8 participants

Distribution of groups of participants according to the type of disability (in %) is presented in Diagram 2.

Diagram 2.. Distribution of groups of participants according to the type of disability (in %)

Source: own elaboration

According to the status of labor market participants

Due to the specific nature of program models aimed at increasing adaptive capacity and developing work skills, information about the situation of participants in the labor market is important. Of the participants, 10 persons indicated that they are inactive persons outside the sphere of education or training, and 22 of the participants in the program are considered to be inactive (neither working nor actively looking for work)

According to the level of education

Information on the educational level of participants is equally important to ensure that their participation will contribute to their adaptability and the development of their work skills.

Diagram 3 shows the composition and number of participants by educational level at the time of participation in the model.

Diagram 3. Distribution of participants by level of education (total number)

Source: own elaboration

Seventeen of the participants included in the Adaptation and Employment Skills Development Program model have primary education, followed by nine with secondary education and six with lower education (no education). No direct relationship was reported between the educational level and the age of the participants. The distribution of participants in the program by level of education and age is as follows:

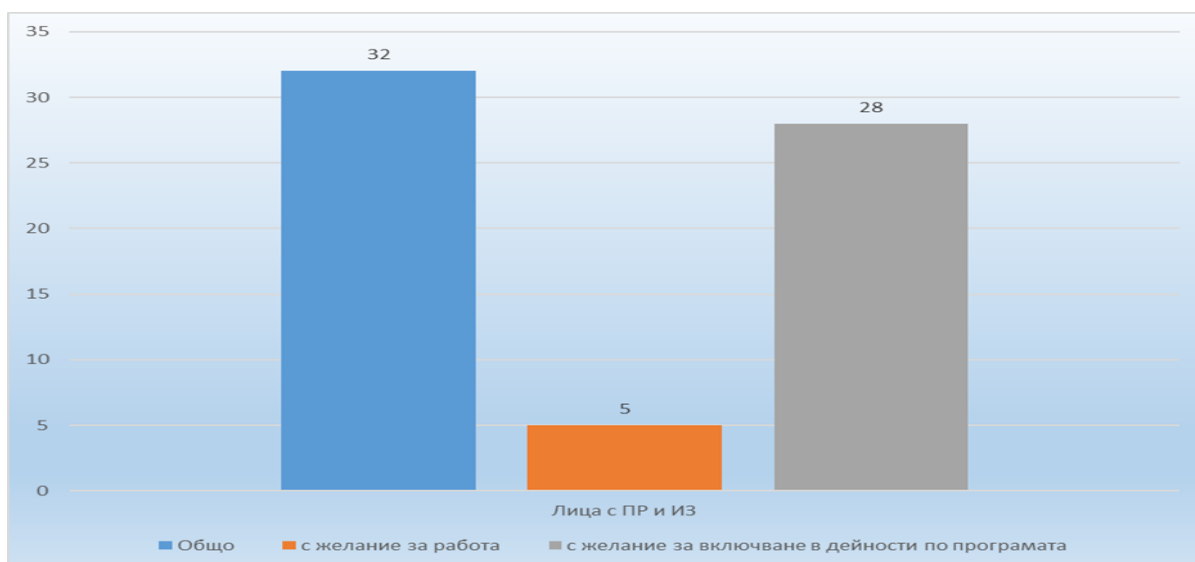
Level of education	Age
Secondary education	between 50 and 58 .
Basic education	between 18 и 47.
No education	between 18 и 26 .

Table 1. Distribution of persons by level of education and age (total)

Source: own elaboration

The data shows that program participants aged 50-58 are more highly educated, while those aged 18-47 are less educated. The lower level of education is mainly among younger persons with disabilities, which is partly due to their longer stay in institutions. This can also be seen as an indicator to be included in appropriate programs and to develop their employability and adaptability, leading to better integration in the labor market and reducing the risk of poverty.

The initial assessment shows that 15.63% or 5 participants were willing to work and 87.5% or 28 participants (total of both groups) expressed willingness to join the programme modules. The summary data is shown in the following chart diagram.

*Diagram 4 Summary data
Source: own elaboration*

Positive trends in participants' progress following participation in the model programme can be tracked through interim and final outcomes. Summary data for the group of individuals with mental disorders are shown in Table 2.

<i>Summary data and results</i>	<i>Intermediate number participants</i>	<i>Intermediate %</i>	<i>Final number participants</i>	<i>Final %</i>
<i>Guided activity throughout the greater part of the time</i>	5	62,5	6	75
<i>Low activity</i>	2	25	1	12,5
<i>Independent activity</i>	2	25	3	37,5
<i>Improving communication skills and self-presentation</i>	4	50	4	50
<i>Application of work skills</i>	6	75	8	100
<i>Significant application of work skills</i>	2	25	3	37,5

*Table 2. Results of intermediate and final assessment of persons with mental and behavioral disorders, in number and share /percentage/
Source: own elaboration*

The summary data and results in the group of persons with intellectual disabilities are presented in the following Table 3

<i>Summary data and results</i>	<i>Intermediate number participants</i>	<i>Intermediate %</i>	<i>Final number participants</i>	<i>Final %</i>
<i>Guided activity throughout the greater part of the time</i>	15	62,5	17	70,83
<i>Low activity</i>	5	20,83	5	16,67
<i>Independent activity</i>	10	41,66	11	45,83
<i>Improving communication skills and self-presentation</i>	5	20,83	6	25
<i>Application of work skills</i>	12	50	15	62,5
<i>Significant application of work skills</i>	6	25	12	50

Table 3. Results of intermediate and final assessment of participants with intellectual disabilities, in number and share /%/
Source: own elaboration

The analysis of the results obtained from the intermediate and final outcomes shows the progress in terms of skills of the participants in the model program. Most items improved significantly between the interim and final results period (program end date).

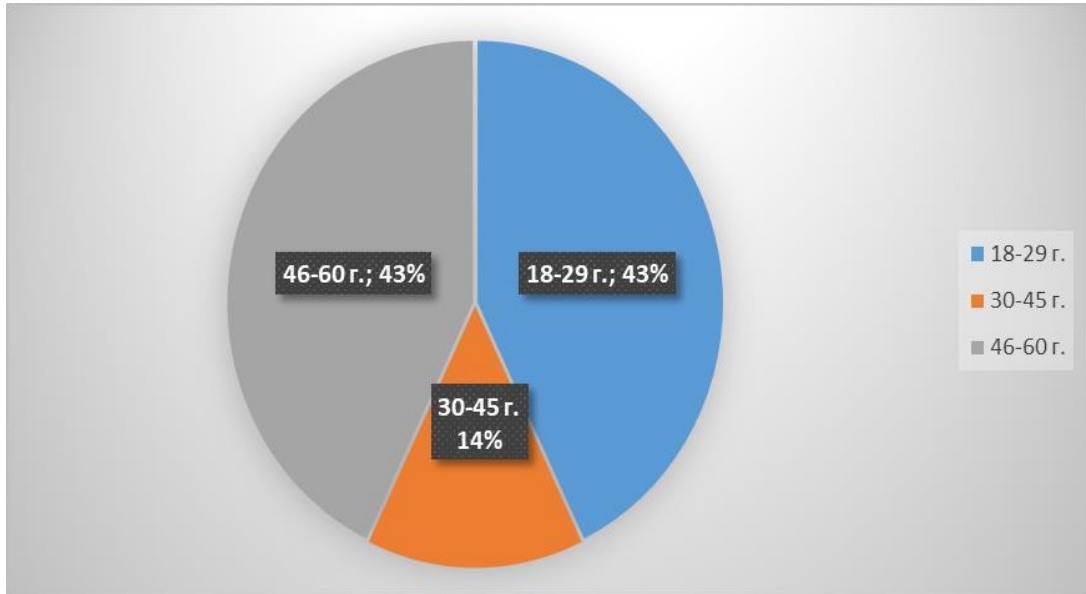
Post-programme impact analysis shows that linking the impact of the programme model to employment opportunities can provide participants with better opportunities for labour market integration.

The final part of the study focuses on identifying employment opportunities. The aggregated data are presented in four groups.

Group 1. Persons who could work for employers in a normal working environment or in social enterprises without forms of sheltered employment, on full-time or part-time basis respectively.

Seven of the 32 participants in the model programme could be included in this group.

The age distribution of persons with disabilities who could work for employers in regular work environments or in social enterprises, without forms of sheltered employment, on a full-time or part-time basis is presented in the following chart .

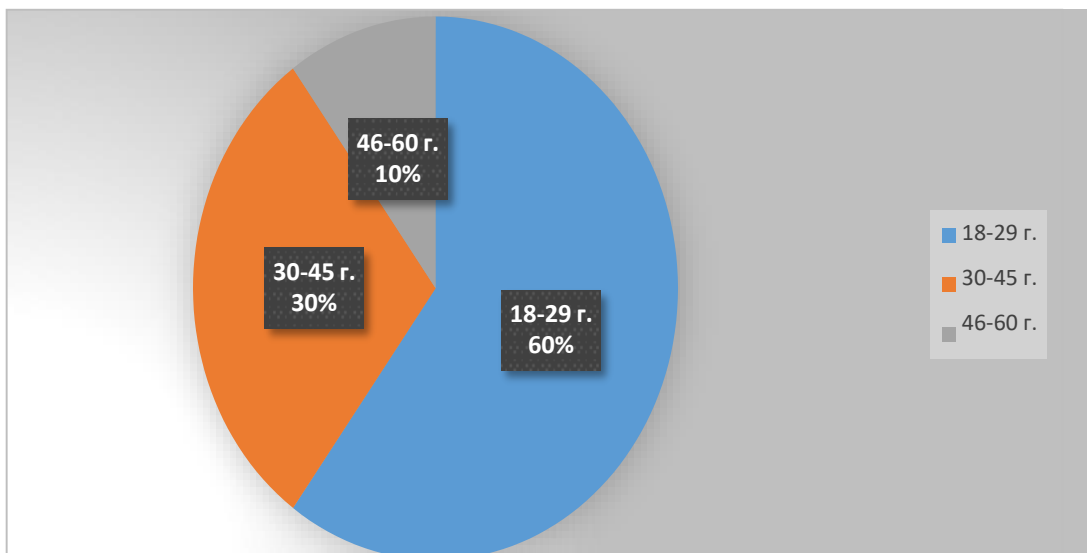

Diagram 5. Percentage distribution by age of persons who will be able to work in a regular working environment or in social enterprises without forms of sheltered employment

Source: own elaboration

Group 2. Persons for whom workplace adaptation will be necessary.

Ten of the 32 programme participants are included in this group. The group with the largest number of individuals is in the 18-29 age group (6 individuals), 3 in the 30-45 age group, and one in the 46-60 age group. The shares are visualized in the following chart.

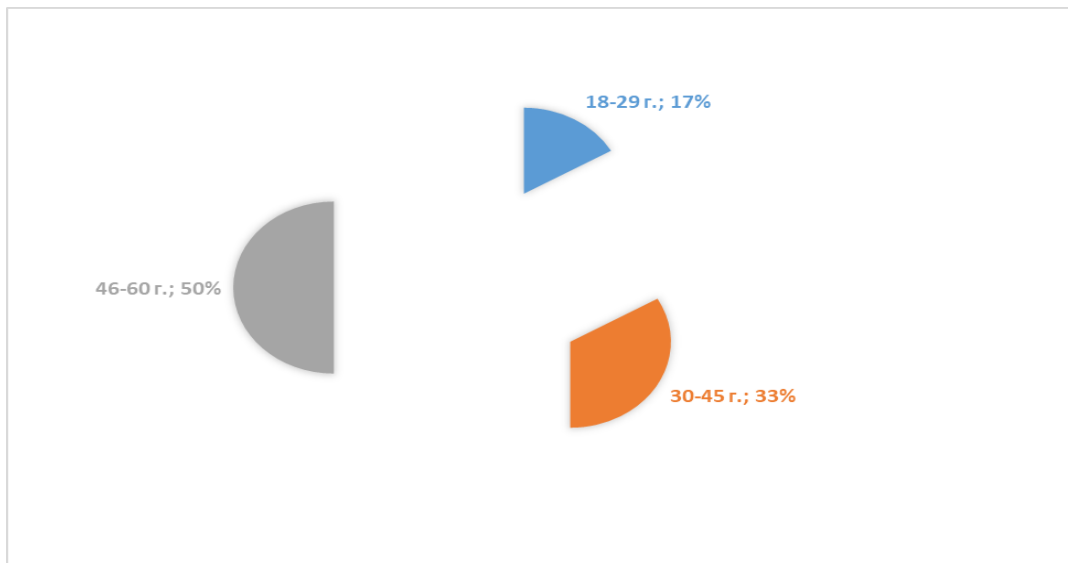
Diagram 6. Proportional distribution by age of persons for whom workplace adaptation will be necessary in percentages.

Source: own elaboration

Group 3. Persons who will need to be provided with employment in a protected work environment.

Six of the 32 programme participants are included in this group. Their number in 1 participant in the 18- to 29-year-old age group, 2 in the 30- to 45-year-old age group, and 3 in the 46- to 60-year-old group.

The age distribution of the persons who could work in a protected work environment is presented in the following chart .

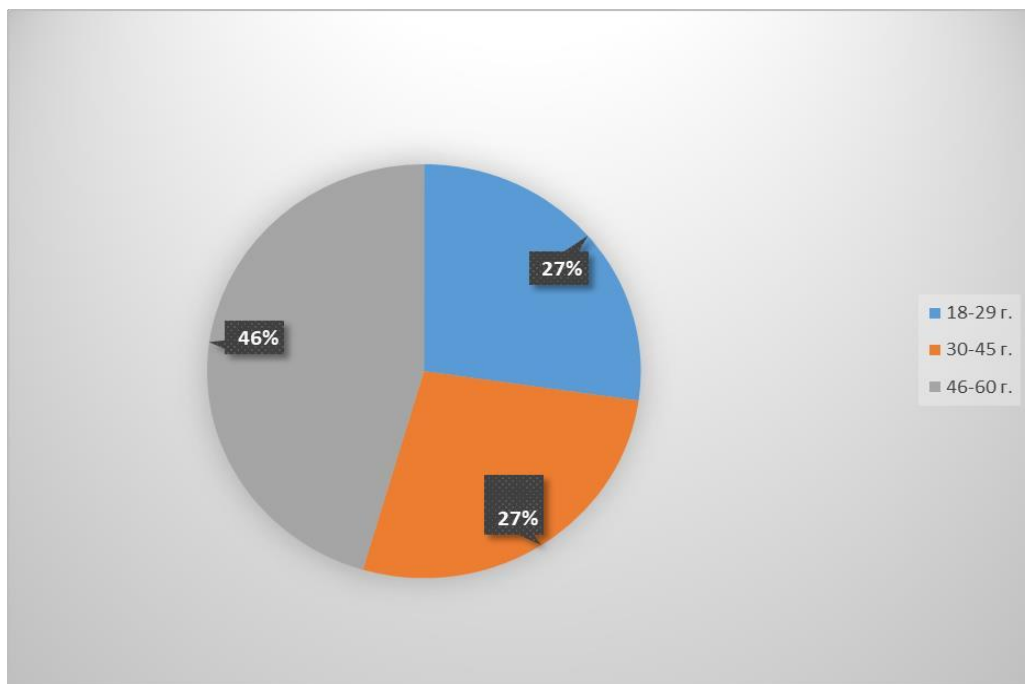
Diagram 7. Percentage distribution, by age, of persons who will be able to work in a sheltered work environment.

Source: own elaboration

Group 4. Participants who would not successfully adapt to a work environment but for whom the programme has had a positive impact in terms of health and environmental competence/skills or experience/.

Ten of the 32 programme participants were included in this group. The numbers were equal in the 18-29 and 30-45 age groups, with three in each age group. The group with the largest number of individuals who could not adapt to a work environment but for whom the program had a positive impact in terms of health and environmental competence/skills or experience/ in the 46-60 age group (5 individuals).

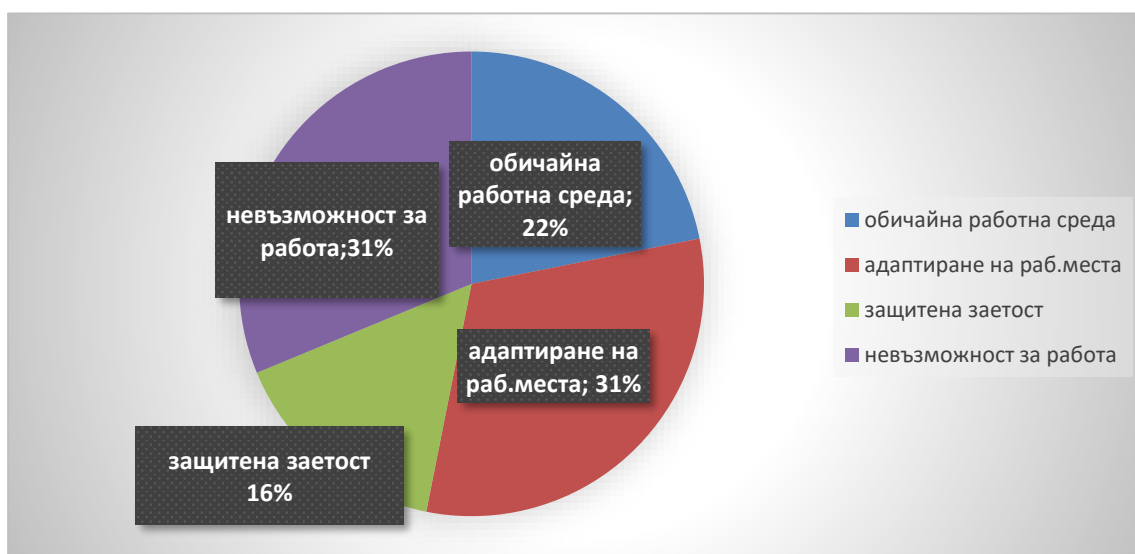
The percentage distribution, by age, of persons with disabilities who would have substantial difficulty in a work environment (work adjustment) is shown by the following diagram.

Diagram 8. Percentage distribution, by age, of participants with significant work adjustment difficulties

Source: own elaboration

The age group over 45 is the one for which labor market integration and social inclusion are the most difficult. However, if the proposed program model is implemented over a longer period of time and the motivation to change and acquire new skills is indicated, a greater proportion of individuals in the indicated age group will also make greater progress. The summary data and the percentage distribution of shares aimed at the potential for employment and social acquisition are presented in Diagram 9

Diagram 9 Summary data on persons in relation to their employment potential

Source: own elaboration

The results showed that the majority of individuals who participated in the integrated program model had the potential to work in some form of employment, possessed the skills and abilities to perform simple operations and executive activities.

The inclusion of criteria for assessing the willingness to work (entry level) in both the mid-term and final evaluation made it possible to track the willingness to work at three stages: at the beginning, at the mid-point of the implementation of the program model and at its conclusion.

Comparative data on the number of individuals with a desire for employment (work) at the beginning and at the end of the programme implementation period are presented in Diagram 10; no differentiation within the two groups of participants was sought because the groups were small in number and the distribution of desire within each group separately is not very appropriate.

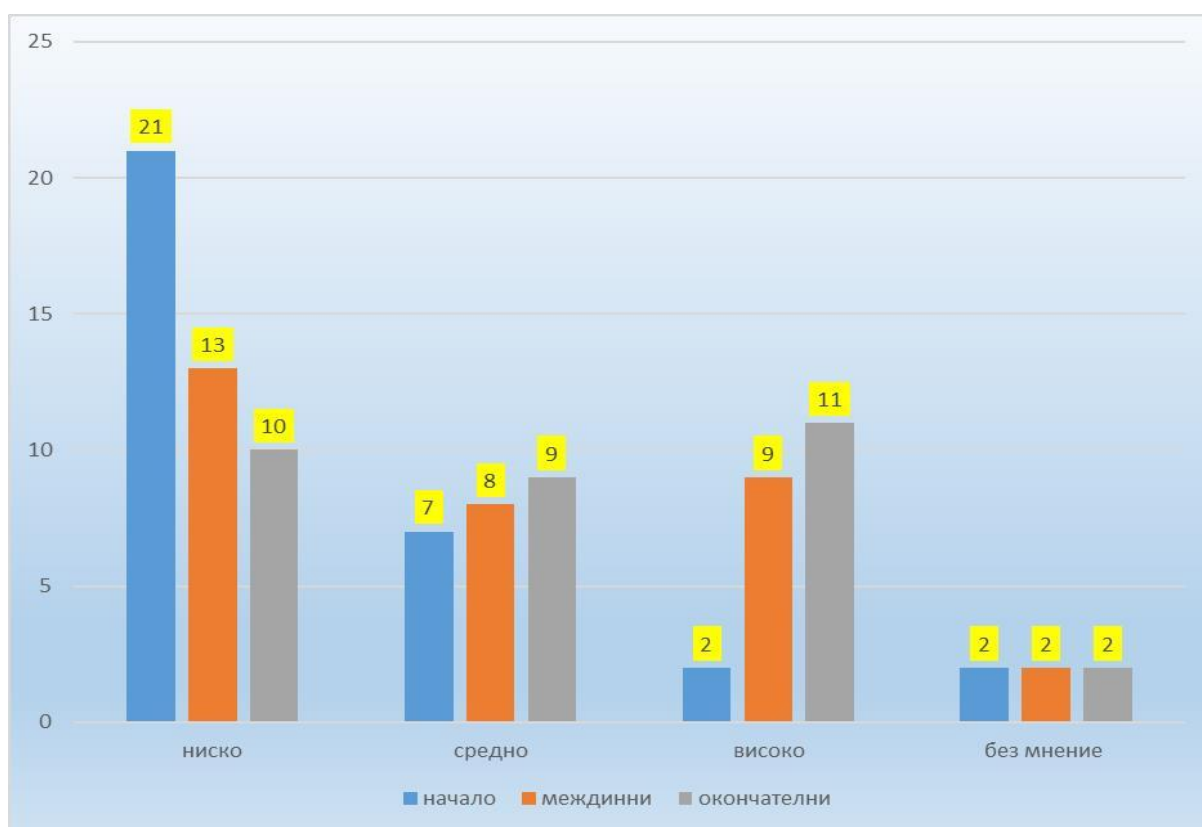

Diagram 10. Summary data on individuals' willingness to work

Source: own elaboration

The diagram shows that the number of disabled people with low motivation to work is decreasing.. Participation in this program model reduces the number of people with low work desire, increases the number of participants with moderate and high work desire, but does not change the number of people with no opinion on employment inclusion

II. Second program model- an innovative system for training social entrepreneurs.

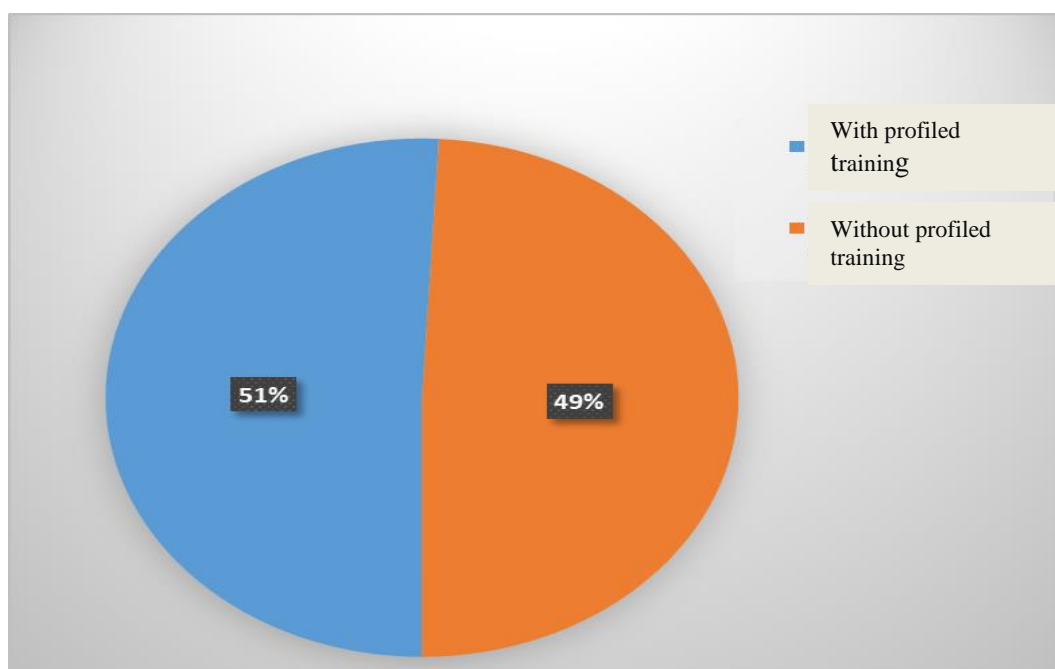
The model aims to strengthen social innovation among secondary school students by developing, testing and implementing innovative learning systems that combine innovation and educational impact.

The analysis of the data from the pilot testing of this social entrepreneurship learning model (conducted between September 2020 and February 2021 among 219 participants from 11 schools in Blagoevgrad district) are summarised as follows:

According to the profile of the participants involved, they are also considered by groups :

GROUP 1.Participants with prior training in economics or entrepreneurship (profiled training)

GROUP 2.Participants with no prior training in economics or entrepreneurship (no profiled training).

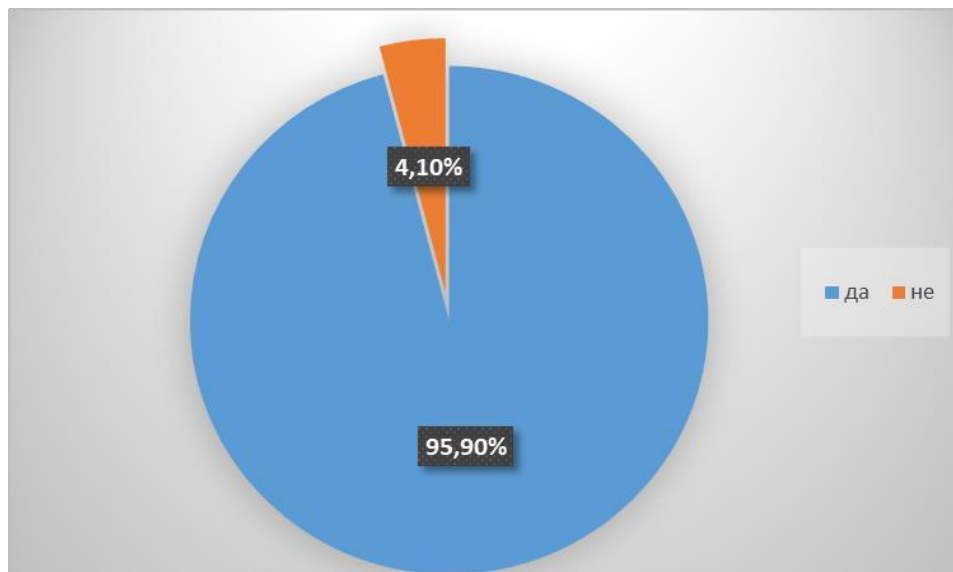
Diagram 11 Distribution of participants

Source: Own elaboration, based on data from applied model(Business Incubator-. Gotse Delchev)

Of the 219 young people who participated in the pilot testing, 98% increased their knowledge of entrepreneurship and social entrepreneurship concepts, and 94% of the participants formed skills at the end of the training.

The high percentage achieved is also indicative of the effectiveness of the programme in terms of more clearly recognising the differences between entrepreneurship and social entrepreneurship among young people.Participants' understanding of the role and function of social entrepreneurship in providing employment opportunities for vulnerable groups in the labour market also increased and

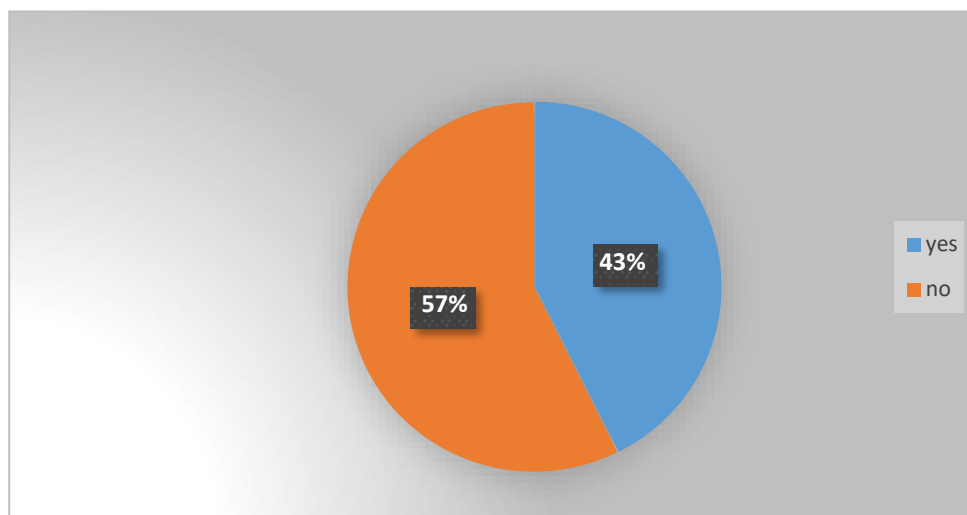
reached almost 96%.

Diagram 12: Distribution of participants regarding their understanding of the function of social entrepreneurship in %

Source: Own elaboration, based on data from the pilot testing of the model

Almost half (43%) of the 219 students who participated could more easily point to examples of social entrepreneurs after completing the model testing, but 57% still struggled to identify the functions of a social entrepreneur

Diagram 13: Distribution of participants' understanding of the function of social entrepreneurs in %
Source: Own elaboration, based on data from the pilot testing of the model

The conclusions of chapter three can be summarized as follows .

First of all, it can be pointed out that many people find it difficult to distinguish between social services and their target groups. People with disabilities (mental disorders and intellectual disabilities) are among the most vulnerable groups, including in the labour market. Their full participation in working life is hampered by the difficulties they have, often due to a lack of basic skills and limited opportunities to be employed. This also puts them at a disadvantage in terms of prospects for social and economic integration. Providing new opportunities for skills development and upgrading (value-added activities), as well as improving individual outcomes, are important elements of the overall process of economic and social inclusion.

Second, the overall mid-term evaluation shows that all programme participants are motivated to participate in the social and economic inclusion process. Of the total number of all those who participated in both programme models, all showed a greater desire for practical activities to develop work and entrepreneurial skills.

CONCLUSION

The findings and analyses in this dissertation provide a different perspective on social innovation and the process of inclusion of vulnerable groups in the labour market. Currently, attention is being paid to innovation in both the public and private sectors. The extensive literature on innovation as a process, as well as the different approaches to identifying and defining social innovation, have set broader boundaries in innovation research.

The research evidence presented shows positive trends in employability skills development and outcomes towards social and economic inclusion. Thus confirming the first and second sub-theses of the thesis, namely that:

In theoretical and practical terms, social innovation can be a successful administrative, educational, social and business model, and the benefits of social innovation are for all involved in the inclusion of people from vulnerable groups in the labour market.

The confirmation of the first and second sub-theses in the thesis also confirms the main thesis, namely- the labour market should and can be much more adaptive to economic and social changes without compromising the main role of business in terms of its main reason for existence- creating employment and jobs for all groups of job seekers.

The sustainability of the results of the implemented practices depends on the employment motivation of disadvantaged people who are for some reason discouraged by constraints:

- educational difficulties: young people with learning difficulties, early school leavers, low-skilled, etc.
- economic hardship: people dependent on the welfare system, young people who are long-term unemployed or poor;
- social barriers: people facing discrimination; with limited social skills or risky behaviour;
- geographical barriers: people in remote or peripheral areas; in areas with less developed services.

Although the concept of "practice "is understood differently by different organisations several significant common points can be identified that shape the basic understanding of practice in the context of the concept of social innovation.

- 1) Social innovation is a practice that contributes to the provision of employment to persons from vulnerable groups - "Social innovation for employment ".
- 2) Social innovation is a practice that ensures the process of social inclusion for persons at risk of poverty and exclusion - "Social innovation related to social inclusion ".
- 3) Social innovations create a link between socially responsible employers (social entrepreneurs) and persons with disabilities, providing them with a chance or opportunity to

start a new job or return to the labour market - "Social innovations related to social service provision".

4) Social innovation is changing the direction of social entrepreneur education by combining traditional (classroom) teaching methods with digital elements, creating new social innovations in education.

The implementation of innovations must start with an assessment of their social impact (and risk), as well as their compatibility with existing social policies.

In Bulgaria, such studies are scarce (not only for social innovations) and this raises concerns about lower efficiency.

The social basis of innovative labour market functioning should not only encompass the initiative of the nationally recognised social partners, but also involve other social organisations at lower levels.

In this regard, it can be pointed out that the social basis for policy-making for the inclusion in sustainable employment of people with varying degrees of disability and the implementation of innovative models of work skills formation in Bulgaria is not yet large enough to reflect the interests of a wide range of stakeholders.

The future will continue to bring increasing benefits and profits to innovative entrepreneurs and this is the direction in which Europe is moving. In order to build an inclusive labour market, inclusive practices should be implemented to develop new skills to support the employment of people with disabilities, actively involving a diverse group of stakeholders in the process. This includes people from vulnerable groups in the labour market as well as employers and public authorities.

Social innovations are designed for the future, i.e. they can be a leading model/tool through which to support the labour market on the one hand, which in turn contributes to the development of new skills in people from vulnerable groups in the labour market.

Social innovations can also be seen through the prism of the present, which means that they are an indicator of lessons learned from the implementation of previous innovation strategies related to the weaknesses and lack of promisingness of tested models and practices.

Given that developing social innovation is a long, structured and difficult process, efforts in this direction are valuable. As the field of innovation is not only a priority for governments, individual systems and organisations, a cross-sectoral and interdisciplinary approach is needed for social innovation to succeed.

Digital transformation increasingly requires new ways of working with vulnerable groups in the labour market, and social innovation does not exclude technological innovation. Social

innovators should seek and find unique new ways to link economic growth with social and environmental responsibility and apply new governance methods combined with innovative models to support the well-being of people from disadvantaged groups.

Social innovation practices should be scientifically evaluated by academia. This will also encourage new social innovators to develop and implement ideas that solve important social and economic problems for society. Academics' assessment of the usefulness of new programme models would also increase the credibility of organisations that have already developed and approbated innovations supporting employment and social inclusion of vulnerable groups in the labour market.

The barriers to employment of people with disabilities have been described and analysed and, unlike European practice, no open register of social innovations and good practices is maintained in Bulgaria and none has yet been created.

This limits not only the possibility of transferring good practices and social innovations between different organisations, but also makes it difficult to research, analyse and multiply their impact.

Even when social innovations "fail" in the marketplace, this is valuable knowledge that should be shared. Failures in the introduction or transfer of innovations of any kind or nature should not be seen solely in terms of the failure itself, but should be used to inform and contribute to the creation of sustainable and viable social innovations.

Contribution summary.

The contribution of the thesis can be summarized as follows.

1. As a result of the scientific-theoretical analysis, a significant the need for functional training programs persons with disabilities to make them adaptable to the labor market.
2. Based on the results obtained from the scientific research, the need to develop and implement programs for adaptive and work skills, helping to overcome the problems hindering the transition of persons with disabilities from unemployment to employment, is substantiated.
3. A model of a program for adaptive and work skills for persons with disabilities is presented. In terms of content, the program emphasizes the development of skills / work habits ("value-added" activities).

Scientific publications related to the dissertation work

1. **Mariela Bogdanova** , „CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR SOCIAL ENTERPRISES"
Economics and Law ISSN 2682-972X Volume: II, Issue: I, Year: 2020, pp. <https://orcid.org/>
2. **Mariela Bogdanova**,“ SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AND SOCIAL INNOVATION. STIMULATING THE CREATIVE POTENTIAL OF PERSONS FROM VULNERABLE GROUPS ON THE LABOR MARKET", The Ninth International scientific conference - DIGITALIZATION OF SOCIETY - NEW MARKETING CHALLENGES, Macedonian International Journal of “MARKETING” No. 16 Skopje2022, ISSN 1857-9787
3. **Mariela Bogdanova**, "GLOBALIZATION AND THE IMPACT OF NEW TECHNOLOGIES ON THE ECONOMY AND THE LABOR MARKET" Economics and Management ISSN: 2683-1325 Volume: XIX, Issue: 2, Year: 2022, https://orcid.org
4. **Maria Kicheva-Kirova, Mariela Bogdanova** , „GLOBALIZATION, NEW TECHNOLOGIES AND THE LABOR MARKET", " Pirin Book Lists", College of Tourism" - Blagoevgrad, ISSN 2815-4541 (Online) PDF, Issue XIII http://cotur.bg/wp-content/uploads/2023/02/Pirinski_knijovni_listi_final_2022.pdf